

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ERKEN DÖNEM EĞİTİM TARİHİNDE
HARRAN OKULU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra İLHAN

**Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Din Eğitimi Bilim Dalı**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Suat CEBECİ

HAZİRAN - 2009

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BASINDA DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ
TARTIŞMALARI
(1980 SONRASI)

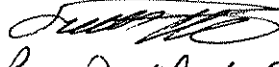
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eyüp ÖZCAN

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Din Eğitimi Bilim Dalı

Bu tez 22/06/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Recep KAYMAKCI

Prof. Dr. Umut CEBECİ

Doç. Dr. H. İbrahim BULUT

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Esra İLHAN

22.06.2009

ÖNSÖZ

“Erken Dönem Eğitim Tarihinde Harran Okulu” konusunu, özellikle 7. ve 8. yüzyıllarda büyük bir ilim ve düşünce merkezi olan Harran Okulu’nun bilim ve düşünce tarihindeki yerini ve önemini ortaya koymak amacıyla araştırmaya değer bulduk. Bu araştırmanın neticesinde şunu söyleyebiliriz ki, Harran Okulu’nun Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Dinler Tarihi ve İslami ilimler açısından büyük önemi vardır. Bu okulun bilimsel faaliyetlerini ortaya koymadan, adı geçen bilimlerin tarihini, temelini, değerini ve sürekliliğini izah etmek mümkün değildir.

İlk olarak bana böyle güzel bir alanda çalışma fırsat ve imkânını verdiği için Yüce Mevla’ya sonsuz hamdu senalar olsun. Sonra, hayatım boyunca sahip olduğum bilgi birikiminin mimarı olan saygıdeğer hocalarıma, konumu çalışmam da ve bitirmem de bana yardımcı olan değerli hocam sayın Prof. Dr. Suat Cebeci hocama hürmet ve şükranlarımı bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam boyunca maddi ve manevi hiçbir yardımını esirgemeyen çok değerli eşim Eyüp’e, arkadaşlarım Sibel, Gönül ve Filiz’e teşekkürü bir borç bilirim.

ESRA İLHAN

22.06. 2009

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	III
ÖZET.....	IV
SUMMARY.....	V
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: HARRAN TARİHÇESİ, HARRAN'DA DİN VE FELSEFE	5
1.1. HARRAN TARİHİ.....	5
1.2.HARRAN'DA DİN.....	7
1.3.HARRAN'DA FELSEFE.....	12
BÖLÜM 2: HARRAN OKULU BİLGİNLERİ.....	15
2.1. HARRANLI ERKEK ÂLİM VE DÜŞÜNÜRLER.....	15
2.2. HARRANLI KADIN ALİMLER.....	35
BÖLÜM 3: HARRAN OKULUNUN İSLAMİ İLİMLERE, DÜŞÜNÜRLERE, EVRENSEL KÜLTÜRE VE EĞİTİME ETKİSİ	38
3.1. HARRAN OKULUNUN İSLAMİ İLİMLERE ETKİSİ.....	38
3.1.1. HARRAN OKULUNUN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA KATKISI.....	38
3.1.2. HARRAN OKULUNUN TEFSİRE ETKİSİ.....	40
3.1.3. HARRAN OKULUNUN HADİSE ETKİSİ.....	43
3.1.4. HARRAN OKULU'NUN KELAMA ETKİSİ.....	46
3.1.5. HARRAN OKULU'NUN TASAVVUFA ETKİSİ.....	49
3.1.6. HARRAN OKULUNUN İSLAM HUKUKUNA ETKİSİ.....	51
3.2. HARRANLI ALİMLERDEN ETKİLENEN BİLGİN VE DÜŞÜNÜRLER.....	52
3.2.1. İBN TEYMİYYE.....	52
3.2.2. EL-KİNDİ.....	53
3.2.3. EBU BEKİR ZEKERİYA RAZİ.....	54

3.2.4. FARABİ.....	55
3.2.5. İHVAN-I SAFA.....	56
3.2.6. CABİR B. HAYYAN.....	56
3.3. HARRAN OKULUNUN EVRENSEL KÜLTÜRE KATKISI.....	57
3.4. EĞİTİM TARİHİ AÇISINDAN HARRAN OKULU.....	61
SONUÇ	63
KAYNAKLAR.....	66
ÖZGEÇMİŞ.....	70

KISALTMALAR LİSTESİ

- A.G.E.** :Adı Geçen Eser
- A.G.M** :Adı Geçen Makale
- BKZ** :Bakınız
- C** :Cilt
- ÇEV** :Çeviren
- S** :Sayfa
- VB** :Ve Benzeri
- VD** :Ve Diğerleri, ve Devamı
- Y.Y.** :Yüzyıl

Tezin Başlığı: Erken Eğitim Tarihinde Harran Okulu	
Tezin Yazarı: Esra İLHAN	Danışman: Prof. Dr. Suat CEBECİ
Kabul Tarihi: 22 Haziran 2009	Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 70 (tez)
Anabilimdalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilimdalı: Din Eğitimi
<p>Harran, Urfa ve Suruç gibi yerleşim merkezlerinin de içinde yer aldığı ve tarihte Diyar-ı Mudar olarak geçen bölgenin en önemli yerleşim merkezlerinden birisidir. Tarihsel kaynakların burayı MÖ. 2000'lere dayandırması ve bölgedeki en eski arkeolojik buluntularda Harran adına rastlanması, buranın tarihi önemini göstermesi açısından oldukça kayda değerdir. Biz bu çalışmamızda Harran Okulunun eğitim bilim ve felsefe alanına katkılarını araştırdık.</p> <p>Çalışmamızın amacı Harran Okulu'nun geçmiş dönemlerdeki ve günümüze gelen etkilerini yeniden inceleyerek bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmak, bilinen yönlerini yeniden sıralamak ve günümüzle ilişkilendirmektir. Harran Okulu'nun etkili olduğu dönemin siyasi, sosyal, dini ve kültürel özelliklerini ortaya koymak, bu okulda yetişen bilim adamları, onların değerli eserleri ve bu bilim adamlarından etkilenen düşünürler hakkında bilgi vermek ve son olarak da bazı kişi ve kurumlarca dünyanın ilk üniversitesi olarak da kabul edilen bu okulun özellikle eğitim tarihi açısından önemini ortaya koymak çalışmamızın kapsamını oluşturmaktadır.</p> <p>Araştırmada Betimleme yönteminin özel bir şekli olan "Tarihsel Betimleme" yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle yapılan araştırmalar tarihi olayların, kültürlerin, düşünce ve sanat etkinliklerinin belirlenmesi amacıyla tarihi kalıntı, kanıt, belge, bilgi toplama ve bunları karşılaştırıp yorumlama esasına dayanmaktadır.</p> <p>Sonuç olarak ilk dönem Harran Okulu çok hareketli ilmi faaliyetleri olan ve birçok bilim adamı ve filozof yetiştiren bir özelliğe sahip olmuştur. İslami ilimlere yeni bir soluk getirmesinin yanında, İslam dini içerisinde farklı itikadi mezheplerin doğuşuna da zemin hazırlamıştır.</p> <p>İslam dünyasında önemli yere sahip olan tercümelemler de bizzat ilk defa Harran bilim adamları tarafından yapılmıştır. Kitapların tercümesi ve bunları Müslümanlara öğretmeleri kendi çağlarında ve sonraki Müslüman bilim adamı ve filozofların yetişmesinde etkili olmuştur.</p> <p>İslam düşünür ve filozofunun fikirlerinin oluşmasında Harran Okulunun ve bu Okul bilginlerinin ve felsefi fikirlerinin çok büyük bir katkısı olduğu söylenilebilir.</p>	
Anahtar kelimeler: 7. ve 8. yüzyıl, Harran, Bilim, Din, Felsefe	

Title of the Thesis: Harran School Early Period Education History	
Author: Esra İLHAN	Supervisor: Prof. Dr. Suat CEBECİ
Date: 22 June 2009	Nu. of pages: V (pre text) + 70 (main body)
Department: Philosophy and ReligionSciences Subfield: Religion Educarion	
<p>Harran is one of the places of settlement which includes places like Urfa and Suruç and also known as Diyar-ı Mudar in history. Historical sources gives the information that this place reaches to 2000 B.C. and the name Harran was in the oldest archeological researches, so this makes the place quite important. In this research, we studied the contributions of The School of Harran to education, science and philosophy.</p> <p>The aim of our study is to bring the unknown issues to light, reorder the known issues and relate to present by studying the effects in the past and today. We'd like to identify political, social, religious and cultural characteristics, give information about the scientist of the period and their studies and the intellectuals affected by those scientists, and finally identify the importance of the University, which has been accepted to be the first university in the world by some people and foundations.</p> <p>In this study "Historical Description, a special form of the method of description, is used. Studies with this method are based on collecting and comparing proof, documents and information with the aim of identifying historical events, cultures, thought and art activities.</p> <p>As a result, the first period of Harran School had been a special place with a very active scientific activities and lots of scientists and philosophers. Beside bringing a new point of view to Islamic sciences, it prepared a base for different sects.</p> <p>The first important translations in Islamic world were done by the scientists of this school. The School and the scientists of this school can be said to have a great influence on Islam thinkers and philosophers.</p>	
Keywords: 7. and 8. Century, Harran, Science, Religion, Philosophy	

GİRİŞ

Bugün Şanlıurfa vilayetine bağlı olan ve vilayet merkezinin 44 km. güneydoğusunda yer alan Harran ilçesi çok eski bir yerleşim merkezi olmasının yanında döneminin en önemli din, ticaret, ziraat ve ilim merkezlerinden biri olmuştur. Bazı rivayetlere göre de Harran şehri, Nuh tufanından sonra yeryüzünde ilk kurulan yerleşim merkezlerindedir.

8. yüzyılın başlarında Harran'da Platon, Aristoteles, Plotinos, Hipokrates, Gelenos, Batlamyus gibi ilk çağ Yunan aydınlarının eserlerini Yunancadan Süryaniceye ve Arapçaya tercüme eden yoğun bir faaliyet ortaya çıkmış, bu tercüme faaliyeti sayesinde İlkçağ Yunan düşünce ürünleri ile Asur-Sümer ve Mısır bilginlerinin birikimleri kaybolmaktan kurtulmuştur. Daha sonra tercüme faaliyetlerinde bu bilginler ve onları takip eden diğer âlimler din, gökbilim, tıp, matematik ve felsefe gibi sahalarda özgün eserler vermiş; büyük İslam filozofları ve bilginlerinin yetişmesinde etkili olmuşlardır. İşte bu faaliyetlerin çoğunu Harran Okulu olarak değerlendirmek mümkündür.

Tezin Konusu

Tezimizin konusu “Erken Dönem Eğitim Tarihinde Harran Okulu”dur. Eğitim tarihinde ülkemiz sınırları içerisinde bulunan bir bölgenin, bir okulun, bir geleneğin etkisini görmek ve bunu ortaya koymak son derece önemlidir. Tarihin tozlu sayfaları arasında kalan; fakat bir dönem ışıyla çevresini aydınlatmayı başaran, ülkelere başkentlik ve merkezlik yapmasının yanında kültürel ve sosyal yönden cazibe merkezi olan Harran’ın eğitim faaliyetlerindeki başarısı, günümüz eğitim faaliyetleri adına çıkarabileceğimiz ilkeler adına bize rehberlik edebilir.

Kozmopolit yapısıyla birçok dinden insanı bünyesinde barındırmanın yanında bu farklılıkların eğitim çalışmalarında bir bütünlük arz etmesi toplumsal huzur ve refahın üst seviyede olduğunun bir göstergesidir. Dünyamızın bir köy haline geldiği günümüzde bu barış ve huzurun farklılıklar içerisinde olabileceğini gösteren bir yer olması açısından önemli bir yerleşim merkezidir Harran.

Bir dönem düşündüklerini ifade etmeleri sebebiyle türlü işkencelere maruz bırakılan hatta hunharca öldürülen insanların başlarından geçen olayları duymuşuzdur. Sorgusuz sualsiz, katı bir dayatma ile olağandan farklı bir şey duyunca cezasını veren insanların

bu uygulamaları düşünerek Harranlı düşünürlerin görüşlerini rahatça ifade edebilmeleri ve inançlarını rahatça yaşayabilmeleri ideale yakın bir hayat standardı olarak değerlendirilebilir.

Can ve mal güvenliklerinden emin olan, sosyal hayata dair herhangi bir kaygısı olmayan insanların düşünce üretmeleri, bilim ile uğraşmaları son derece doğal bir olaydır. Harran'da böyle bir ortamın sağlanması bilimsel faaliyetlerin zeminini hazırlamıştır. Zaman zaman el değiştiren şehirde bilimsel faaliyetler aksasa da cazibesini çok fazla kaybetmemiştir.

İnsanların rahatça görüşlerini ifade edebilmeleri, inançlarını rahatça yaşayabilmelerinde Harran Okulunun kaçınılmaz bir etkisi vardır. Halen günümüzde bu özgürlüğün tam anlamıyla sağlandığını söylemek mümkün değildir. İncelediğimiz okulun buna ne şekilde katkı sağladığı görmemiz açısından bu çalışma önemlidir.

Tezimiz toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Harran'ın tarihi, Harran'da din ve felsefe konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde Harranlı bilim adamları üçüncü bölümde ise Harranlı bilim adamlarından etkilenen düşünürler, Harran okulunun İslami ilimlere, eğitime ve evrensel kültüre etkisi ele alınmıştır. Genelde bilim adamlarına etkisinin ağırlıkta olduğu çalışmamızda Harran okulunun işleyişi, okulun ders programı, derslerin içeriği ve derslerin işlendiği sınıf ortamı konusunda yeteri kadar araştırma yapılmadığından ve o döneme ait kaynakların günümüze çok fazla ulaşmamış olmasından dolayı var olan eksiklik hissedilmektedir. Ama bilim adamları ve eserleri incelendiğinde Harran Okulunun hazineleri içerisinde barındırdığı ve herkese bu hazineden arzu ettiği kadar alabildiği bir hüviyete sahip olduğu görülmüştür.

1260 yılında Moğolların şehri istilasıyla sahip olunan bu değerli miras talan edilmiş ve dolayısıyla günümüzde Harran Okulu ile ilgili aydınlatılmaya ihtiyaç duyulan karanlık noktalar bırakılmıştır.

Çalışmamızda şu temel varsayımlardan hareket edilmiştir:

- Tarihsel süreçte Harran, antik dönemden İslami döneme kadar farklı medeniyetlerin kesişme noktası olmuştur. Hiç kuşkusuz; ilahiyat, kültür, bilim,

felsefe, tıp ve medeniyet bağlamında insanlık düşüncesine ortak katkıda bulunmuştur.

- 2000 yılından daha uzun köklere sahip olan Harran, din, bilim ve düşünce açısından evrensel bir beşeri kültürün vücuda getirilmesinde, korunmasında ve yaşatılmasında oldukça etkin bir tarihsel rol oynamıştır.
- Harran Okulu'nun İslam düşünce dünyasında etkileri çok fazla olmuştur. Özellikle yapılan tercümelemler vasıtasıyla pek çok düşünür Hermetik ve Neoplatonik düşüncelerden etkilenmiştir.

Tezin önemi

Şüphesiz ki Harran farklı din, farklı ırk ve farklı kültürlerden insanların bir arada yaşayabileceğinin en büyük ispatıdır. Farklılıkların bulunduğu bir ortam da huzur ve refahın sağlanabilmesinin yanında insanların bilimsel ve felsefi anlamda önemli gelişmelere imza atmaları, birlikte hareket etme ortak değerler etrafında birleşmeleri, bir toplumda aynı anda bir arada bulunması mümkün olmayan özellikler arasında sayılabilir. Fakat Harran bunu gerçekleştirmiştir. Bu özelliklerin hepsinin aynı anda bulunması ideal bir toplum seviyesinde bir yaşam dürüldüğünün göstergesidir. Dünyanın böyle bir ortama ihtiyacı vardır. Teknolojinin hızla ilerlemesi insanları ve kültürleri birbirine çok yaklaştırmıştır. Bu çalışma bu Harran'ın yakaladığı ideal seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir.

Kültürler kendi içerilerinde farklı kültürlerin özelliklerini de barındırırlar. Her kültür birbirini etkileyebilmektedir. Etkilenmenin çeşitli olması kültürdeki zenginliğin işaretidir. Böyle bir zengin kültüre sahip Harran sonuçta bir dünya değeri olarak karşımızda durmaktadır. Dünya değeri olmak kolay yakalanabilecek bir seviye değildir. Bu zengin kültürün altında mutlaka başarılı bir eğitim hareketi de yatmaktadır. Çalışmamız kültürün eğitim boyutuna dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

Tezin Amacı

Bu çalışmamızın temel amacı, VIII, IX, ve X. yüzyıllarda büyük bir ilim ve düşünce odağı olan Harran Okulu'nun bilim ve düşünce tarihindeki yerini ve önemini ortaya

koymaktadır. Harran Okulu'nun Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Dinler Tarihi ve İslami ilimler açısından büyük önemi vardır. Bu okulun bilimsel faaliyetlerini ortaya koymadan, adı geçen bilimlerin tarihini, temelini, değerini ve sürekliliğini izah etmek mümkün değildir.

Çalışmamızda Harran Okulu'nun etkili olduğu dönemin siyasi ve kültürel özelliklerini ortaya koyacak, bu okulun bilim adamları ve bu bilim adamlarının ürettikleri bilgiler hakkında günümüze ulaştığı kadarıyla bahsetmeye çalışacak ve yine bu okulun etkilendiği, etkilediği kişi ve kurumlardan ayrıntılı olarak bahsedeceğiz.

Bu çalışmamızın günümüz eğitim çalışmalarında özellikle çok kültürlü eğitim veya diğer bir ifadeyle kültürler arası eğitim anlayışının gelişmesinde yeni açılımlar sunabilmesini temenni ediyorum.

Yöntemi

Araştırmada Betimleme yönteminin özel bir şekli olan “Tarihsel Betimleme” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle yapılan araştırmalar tarihi olayların, kültürlerin, düşünce ve sanat etkinliklerinin belirlenmesi amacıyla tarihi kalıntı, kanıt, belge, bilgi toplama ve bunları karşılaştırıp yorumlama esasına dayanmaktadır. Tarihsel betimleme, olmuş bitmiş ve tekrarı olmayan olaylara yönelir. Veri toplama teknikleri ve verilerin çözümü hususlarında diğer betimleme yöntemlerinden tamamen farklıdır. Bu bakımdan tarihi betimleme yöntemi tek başına ve kendine özgü bir yöntem olarak da kabul edilmektedir.

Araştırma öncesinde konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Yayınlanan kaynaklar gözden geçirilerek daha farklı kaynaklara ulaşmak için ön çalışma yapılmıştır. Sonrasında Şanlıurfa ve Harran da yayınevleri, kütüphaneler, kültür merkezleri, üniversite ve bu yönde çalışmaları olan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler neticesinde çalışmamız tamamlanmıştır.

BÖLÜM 1: HARRAN TARİHÇESİ, HARRAN'DA DİN VE FELSEFE

İslam ve dünya kültür mirası içinde önemli bir yere sahip olan Harran Okulu'nun misyonunu ve ekol olarak ortaya çıkışını anlayabilmek için önce o dönemdeki Harran'ın tarihine, dinine, kültürel ve sosyal durumuna bakmak gerekir. Harran'ın o dönemdeki tarihi, kültürel, sosyal ve siyasi durumunu bilmeden, Harran Okulu'nun misyonunu çözmek mümkün değildir.

1.1. HARRAN TARİHİ

İpek yolu'nu Musul ve Haleb'e bağlayan kısım ile Irak ve Suriye'yi İç Anadolu'ya bağlayan yolların kavşak noktasında bulunan Harran şehrinin ismi kelime olarak yol anlamına gelmektedir. Şehir İslam tarihçilerinin el-Cezire veya Asur Ceziresi dedikleri Yukarı Mezopotamya'nın Diyar-ı Mudar kısmının en önemli şehridir. Tarihi kaynaklarda Harran'dan ilk defa Milattan önce iki bin başlarına ait Kültepe ve Mari tabletlerinde bahsedilmektedir (Ekinci, 2006). Buraya önem kazandıran başka bir özellik buranın Ay, Güneş ve diğer beş gezegenin kutsal sayıldığı eski Mezopotamya dininin en büyük merkezlerinden bir olmasıdır. Buradaki Ay Sin tapınağı eski çağlarda çeşitli din kültürlerinin bu şehre ilgi duymasını sağlamış ve Harran bu özelliğini Selçukluların başına kadar korumuştur.

Harran, tarih boyunca Babilliler'in, Kaldeliler'in, Asurluların, Hititlerin, İranlıların, İskender İmparatorluğu'nun, Roma'nın, Bizans'ın, çeşitli İslam devletlerinin, Selçukluların, Zengiler'in ve Eyyübiler'in idaresi altında bulunmuş, çok defa el-Cezire bölgesinin merkezini oluşturmuştur. Hatta Emeviler'in sonlarında, bir ara, İslam İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur. Harran büyük bir dini merkez, ticaret ve ziraat şehri olmasının yanı sıra bir felsefe ve ilim merkeziydi de. Burası aynı zamanda İslam din ekollerinden Hanbeliyye mezhebi'nin en kuzeydeki önemli merkezi de olmuştur (Ekinci, 2006). Özellikle 7. ve 8. yüzyıllarda yani Emeviler'in sonu ile Abbasiler'in başında Harran'dan hadis, fıkıh, tefsir gibi dini ilim sahalarında büyük âlimler ön plana çıkmıştır. Bugün şehrin harabelerinde yapılan kazıların büyük bir kısmı İslam devrine aittir. Özellikle bölgede Eyyübiler devrine ait pek çok eser bulunmaktadır (Şeşen, 1991).

Harran'ın en parlak devri Emeviler'in sonlarında başlamıştır. Bu sırada Harran el-Cezire, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Kafkasya'nın merkezi durumundadır (Azimli, 2006). Bu bölgelerin valisi olan Melsem b. Abdülmelik, sonra II. Mervan bu şehirde oturmuşlar ve II. Mervan halife olunca Harran'ı devletin merkezi yapmış, şehirde saraylar inşa ettirmiştir. Emeviler devrinde İskenderiye Mektebi sona ermiş, burada ki felsefe, matematik ve tabii ilimler eğitimi Harran'a geçmiştir. Bu sebeple Harranlılar Abbasilerin başlarında tercüme ve telif faaliyetlerinde önemli rol oynamış ve İslam kültürüne çok büyük katkılar sağlamışlardır. Bu şehirden Sabit B. Kurra, el-Battani gibi İslam İlim tarihinde zirveyi temsil eden âlim ve düşünürler çıkmıştır.

Abbasilerin zayıflaması sonucu el-Cezire bölgesine bir ara Tolonoğulları, Sac oğulları, daha sonra Hamdaniler hâkim olmuştur. Hamdaniler zamanında Harran kötü idare edilip fakirleşmiştir. Bunu izleyen dönemde Bizanslılar el-Cezire bölgesinin çoğuna ve Urfa'ya hâkim olmuşlar ve Harran bu dönemde daha da fakirleşmiştir. Göçebe olan Nümevriyeler bu sırada şehrin hâkimi konumundadırlar. Bu dönemde de Harran'da ticaret ve ziraat iyice zayıflamış; bu durum şehrin ilim hayatına da tesir etmiş ve şehirden çok az sayıda ilim adamı çıkmıştır.

479/1086 yılında Melikşah Harran'ı Selçuklu idaresi altına almış; fakat bu istikrarlı devre Melikşah'ın 485/1092 yılındaki ölümü üzerine sona ermiştir. 491/1098 yılında bölgeye Haçlıların gelmesi üzerine Harran zengin hinterlandını yeniden kaybetmiş ve bölge, Müslümanlarla Haçlılar arasında mücadele sahası haline gelmiştir. Bununla beraber Bizanslılar da Haçlılar da Harran'ı alamamışlar ve Harran daima Müslümanların idaresi altında kalmıştır (Ekinci, 2006).

521/1127 yılında İmameddin Zengi'nin şehre sahip olmasından sonra el-Cezire bölgesinde siyasi istikrar yeniden sağlanmış ve Harran yeniden yükselme devrine girmiştir. Bilhassa, Zengi'nin oğlu Nureddin, Mahmud ve Selahattin el-Eyyübi zamanlarında Harran çok gelişmiş, şehirde medreseler, hastaneler, çarşılar, hamamlar ve diğer bayındırlıklar inşa edilmiştir. Selahattin devrinde şehrin sahibi olan Muzafferüddin Gökböri imar faaliyetlerine çok ehemmiyet vermiştir.. Gökböri'nin 1109 yılında Erbil'e tayin edilmesi üzerine Harran Eyyübiler ailesine mensup prensler tarafından idare edilmiş ve şehir önce el-Melik el-Adil'in idaresine geçmiş, Onun büyük sultan olması üzerine ise 1198- 1128 yıllarında oğlu El-Melik el-Eşref'in

idaresinde kalmıştır. El-Eşref devrinde Harran ikinci defa en parlak devrini yaşamış ve el-Cezire bölgesinin merkezi olmuştur. El-Eşref'ten sonra bölge ve Harran, el-Kamil'in oğlu ve son büyük Eyyübiler sultanı olan el-Melik el-Salih Necmettin Eyyüb tarafından idare edilmiştir. Bölge ilk önce Anadolu Selçuklularıyla Eyyübiler arasında mücadele sahası olmuş, ardından bir ara Harezmliler şehre hâkim olmuşlardır. 639/1241 yılı başlarında Harran Eyyübiler hükümdarı el-Melik el-Nasır tarafından Haleb'e bağlanmıştır (Şeşen, 1991).

Harran 658/1260 yılında Moğol İlhanlıların hükümdarı Hülagü tarafından zapt edilmiş, ardından bölge İlhanlılar ile Memlükler arasında mücadele sahası olmuştur. Moğolların zulmünden kaçan halk etraftaki şehirlere dağılmış ve Harran Moğollarla Memlükler arasında birkaç defa el değiştirmiştir. Moğollar (İlhanlılar) şehri ellerinde tutamayacaklarını anlayınca şehrin zenginliklerini, ustalarını Mardin ve Musul'a götürmüşler, şehri ve camisini tahrip etmişler, şehrin kapılarını taşla örmüşlerdir. Halksız kalan Harran, bundan sonra etraftaki cahil göçebelerin kışlak yeri olmuş ve bir köy haline gelmiştir. Buradaki ticaret Anadolu içlerine, Karadeniz limanlarına kaymıştır. Harran bir daha eski parlak günlerine dönememiştir. 1517 yılında bölge Osmanlıların eline geçtiği sırada Harran 250 nüfuslu bir köydür.

Harran Cumhuriyet devrinde Urfa'nın Akçakale ilçesine bağlanmış, GAP projesinin bölgeye getireceği avantaj göz önüne alınarak 1987 yılında çıkan bir kanunla burada yeni bir Harran ilçesi kurulmasına karar verilmiştir.

Harran'ın tarihte oynadığı en önemli rol bilginleriyle İslam medeniyetinin ve bilimin gelişmesine yaptığı büyük katkıdır. Bugün bize Harran'dan çok önemli birkaç yapıdan başka bir şey kalmamıştır. Fakat şehrin İslam ilmine, bu yolla dünya ilmine olan katkısından bahsetmek gerekir. Harran aynı zamanda Hermetik Felsefenin de vatanıdır. Felsefe, matematik, tabii bilimleriyle Harran, başka bir yerle mukayese edilemeyecek derecede İslam düşüncesi ve biliminin gelişmesinde önemli rol oynamış ve buradan pek çok âlim çıkmıştır.

1.2. HARRAN'DA DİN

Mezopotamya'nın en kadim şehirlerinden birisi olan Harran'da yaşayan insanların dini yapısı genel anlamda senkretik bir yapı arz etmektedir. Harranlılara ait en eski yazılı

kaynak “Babanın Kitabı” dır. Orijinal nüshaları mevcut olmamakla birlikte Süryanice ve Arapça çevirileri bulunan bu kaynak Harraniler’in inançları, ibadetleri ve diğer özellikleriyle ilgili ilk elden bilgiler ihtiva etmektedir (Gündüz, 1997: 241).

Harran tarihi boyunca farklı kültürlerin birbirleriyle karşılaştıkları bir mekân olmuştur. Paganist kültürlerinden asla vazgeçmeyen Harraniler, daima hem çevre kültürleri etkileyen hem de onlardan etkilenen konumunu asla kaybetmemiştir. Bu yüzden de tarihsel süreç içerisinde Harran’da farklı teolojilerin varlığından söz etmek mümkündür.

Genel olarak Harraniler’in teolojisini üç döneme ayırmak mümkündür:

1.MÖ.2000’lerden Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemine kadar olan Asur-Babil dönemi. Bu dönem boyunca Sin en büyük tanrıdır.

Özellikle Asur ve Babil dönemlerinden İslami dönemlere kadar yedi gezegenle ilişkili tanrılar Sin, Şamas, İstar veya Nabo ya da Nabig ve bunların ailelerinden oluşan tanrılar grubu Sin’in eşi Ningal, Ateş Tanrısı Nusku ve Nusku’nun eşi Sadamünna gibi Harran panteonuna hâkim olduklarını görmekteyiz. Tanrıların en üstünü Ay Tanrısı Sin’dir. Sin kültü Harran için çok önemlidir; hatta şehrin adı Ay Tanrısı Sin Şehri olarak anılmasının yanı sıra bölgede son derece güçlü politik merkez konumunda olmasını sağlamıştır. Harran yöresinde bulunan kitabelerde Kuzey Mezopotamya’da yerel kralların tahta atanmaları törenlerinin Sin mabedinde yapıldığı vurgulanmaktadır. Kraliyet ailesine mensup olanların isimlerinin önünde ya da sonunda bir ek olarak “Sin” unvanını kullandıkları ve bunun yalnızca kraliyet aileleriyle de sınırlı olmadığı bölgede yaşayan insanların da Sin’in farklı kombinasyonlarından oluşan isimleri kullandıkları görülmektedir. Bilinen tarihinden beri Harran’a hâkim olan yıldız ve gezegen kültü içerisinde Sin’in başında yer aldığı tanrılar panteonunun diğer üyeleri de aslında tıpkı Sin gibi Mezopotamya yöresindeki diğer şehirlerin tanrısıdır (Ekinci, 2006:169). Harraniler’in Sin kültürü ve bu kültürü temsil eden E-hul-hul, Uzumu ve Deyrkadi gibi Harran’daki meşhur tapınaklar Asur ve Babil döneminden itibaren Harran’ı ve Harraniler’i bölgede şöhrete kavuşturmuştur.

Asur ve Babiller döneminde Sin, Harranlılar’da; İl uça İlani (Tanrılar Tanrısı), Şar İlani (Tanrılar Kralı), Bel İlani (Tanrıların efendisi, Rabbi) olarak isimlendirilmiştir.

Harraniler'in sıkı sıkıya bağlı kaldıkları bu paganist yapının yanı sıra Ortaçağda yaşayan Harraniler'in inanç sisteminde bir çeşit monoteizme de yer verilmektedir. Bu dönemde her şeyin üzerinde olan yüce bir yaratıcının varlığı kabul edilmektedir. İlk adlandırılan ve tam olarak kavranılmaz ve tanımlanamaz olarak görülen bu yüce varlık sadece yaratma gibi önemli işler yapan, yarattığı varlıklarla ilgili işleri ise diğer tanrısal güçlere bırakan bir varlıktır. Böylelikle gezegensel tanrılar varlıklarla genellikle insanlar bu yüce yaratıcı arasında aracı ilahlar görevini ifade ederler. Ayrıca Ortaçağda Harraniler, ilk neden olan yüce varlıktan çıkan beş asli ilahi unsura da inanmakta idi. Bunlar akıl, nefis ya da ruh, düzen, şekil ve zarurettir. Harraniler ilk neden olan yüce varlık ve ondan zuhur eden bu asli unsurların ancak bir takım araçlar vasıtasıyla insanlarla ilişki kurabileceklerine inanır ve bu vasıtaların ise onlar adına inşa edilen tapınaklar ve bu tapınaklarda onları temsil eden putlar olduğunu kabul ederlerdi. Yüce varlık olarak "ilk neden" ve bundan başka zuhur eden asli unsurların tasavvuru ile Yunan kültürü ve özellikle Yeni Eflatunculuk akımı arasındaki ilişki açıktır (Gündüz, 1997: 241).

Harraniler'de monoteist bir karakter taşıyan ve üstün varlık olarak nitelendirebileceğimiz soyutlamacı bir tanrı anlayışı vardır. Bu teolojide, Tanrının sıfatlarıyla ilişkili olarak söylemek gerekirse, kötülüklerin yaratıcısı Tanrı olarak kabul edilmez. O saf iyilik olup, hayırların yaratıcısıdır. Onlara göre tanrı, kötülükleri, çirkinlikleri, pislikleri, zararlı böcekleri, yılanları ve akrepleri yaratmaktan uzaktır. Yaratılışın gayesi, mutluluk, hayır ve saflıktır. Uğursuzluk, kötülük ve karışıklık, bir zaruretin sonucu olup Tanrı'ya nispet edilmezler. Bunlar bir zorunluluğun birleşmesi olup, kötü varlıklara ve kınanmış işlerle olan ilişkilere dayanır.

Harraniler'in kötülük sorunu hakkındaki görüşleri, Mutezile kelim ekolünün "Allah kötülüklerin yaratıcısı değildir." Görüşüne çok benzemektedir. Hiç kuşkusuz bu ortak payda, karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak görülmelidir. Çünkü Mutezile bilginleri, Yunan felsefesini iyi okumuşlar, özellikle Eflatun ve Aristo'nun sıfatlar konusundaki görüşlerinden yararlanmışlardır (Altıntaş, 2006: 124).

Harraniler'in zat/sıfat konusunda, "Sıfatlar, zattan ayrı düşünülemez. Tanrı'nın sıfatları, zatının aynıdır." Görüşüne sahiptirler. Onlar bu konuda Aristo'dan

etkilenmişlerdir. Bu da Harraniler'in Yeni Eflatuncu felsefenin öğretilerinden etkilendiklerini gösteriyor.

İslami dönem ile birlikte bu kültürel yapı tercüme faaliyetlerinde kendisini göstermiştir. Tanrı ile ilgili değerlendirmelerde bölgenin bu alt yapısının bu dönemde yer yer etkisini gösterdiğini görmekteyiz (Ekinci, 2006:169–170).

Onların İslam öncesi ibadet sistemleri şöyledir: Tanrıları adına kurban kesmek, adaklar adamak, tanrılar adına yapılan mabetlerde çoğu zaman o tanrıları sembolize eden heykeller önünde çeşitli tapınma törenleri düzenlemek ve ayrıca bu tanrılar adına yılın çeşitli zamanlarında çeşitli bayram ve merasimler düzenlemektir. Bundan başka büyü, sihir, astroloji Harraniler'in ibadetleri arasında önemli yer tutuyordu (Ekinci, 2006).

Harraniler'in ahiret anlayışları da şu şekildedir. Onlara göre sevabın ve günahın karşılığını ruhlar görür.

Harraniler'in peygamberleri arasında en önemlilerinden biri İdris (Hermes)'tir. Hermes, Harranilerce iki büyük önder ve öğretmenden birisi kabul edilir. Diğer önder ve öğretmen Şit (Agathademon)'dır. Harraniler Hermes'in kendilerine gerçeği öğrettiğine ve toplum yaşantısıyla ilgili hukuki sistemi onlara verdiğine inanırlar. Peygamber olması yanı sıra ayrıca Bir çeşit tanrı olarak da kabul edilir. Hermenistik yazılara göre Agathademon Hermes'e hocalık yapan bir tanrıdır. Harraniler'in diğer peygamberleri gibi o da bir filozof-peygamber görünümündedir. Harraniler'in bir diğer peygamberi de Arani, Aylan, Oribasius, Ascieyius, Amirus'dur. İslam kaynakları bu peygamberlerden bazılarını Kur'an'da zikredilen çeşitli peygamberlerle özdeşleştirirler. Hermes İdris ile özdeşleştirilir. Agathodaimon'u Hz. Âdem'in oğlu Şit ile Aylan ise Hz. Nuh ile özdeşleştirilir (Ekinci, 2006).

2.Hıristiyanlığın başlangıcından İslami döneme kadar olan dönemdir. Bu dönem boyunca da Harraniler Sine olan inançlarını devam ettirdiler. Bu dönem boyunca dikkat çeken önemli bir unsur Sin'in Şamaş ve İstar la birlikte teslisvari bir üçlü oluşturmalarıdır. Nitekim bu dönemde Sin.'in sembolü olan hilalin yanına iki tane yıldız eklenilerek bu üçlünün sembolize edildiği görülür.

Bu dönemin en önemli özelliği Harran'ın hem dinsel hem de siyasal anlamda önemini yitirmeye başlamasıdır. Özellikle Urfa'nın Hıristiyan bir şehir olarak öne çıkması

Hıristiyanlığın gittikçe güçlenmeye başlaması Harran'ın Urfa karşısında ikincil bir konuma gerilemesine neden olacaktır.

Urfa'ya Hıristiyanlık miladın ilk yıllarında girmiştir. Urfa bu tarihten itibaren Bizans yönetimi altına girmiştir. Hıristiyanlık buraya girmeden önce tamamen putperest bir manzara arz etmesine rağmen küçük bir Yahudi cemaatinin varlığını tarihi vesikalar kaydetmektedir. Edessa şehri Hıristiyanlığın çevreye yayılmasında özellikle Suriye'ye, Orta Doğu'ya ve Hindistan'a yayılmasında önemli etken olmuştur; fakat Harran yöresinde Hıristiyan misyonerler pek varlık gösterememişlerdir. Yüzyıllardır paganizmin merkezi olan Harran Hıristiyanlığın etkisine girmemiş fakat insiyatifi komşusu olan Urfa'ya kaptırmıştır.

3.MS. 639'da Hz. Ömer döneminde İyaz b.Ganem komutasındaki İslam ordusunun Harran'ı fethiyle başlayan ve 13. yy'da ki Moğol saldırısı sonunda şehrin yerle bir olmasına kadar devam eden dönemdir.

Fetihlerden sonraya bölgeye Müslüman kabilelerin yerleşmesiyle Urfa ve Harran'da Müslüman nüfus artmıştır Harran bölgesi siyasi istikrarsızlıktan yoksun dönemde züht, tasavvuf erbabı ve Ahiler'in akınıyla yeniden hayat bulmuştur. Bu dönemde Urfa ve çevresinin İslamlaşması sağlanmıştır. Urfa ve çevresinde İslamlaşma faaliyetleri fetihle başlayıp zaman zaman siyasi mücadeleler esnasında bölgeye gelip bölgede faaliyet gösteren züht ve tasavvuf ehlinin faaliyetleri sayesinde de bölgede İslamlaşma faaliyetleri hızlı bir şekilde sürmüştür. Bölgenin İslamlaşmasında Ribat, Dergâh, Mescit, Zaviye ve Tekkelerin önemli bir rolü olmuştur (Ekinci, 2006). Zühd ve tasavvufi unsurların yanında Fütüvvet ve Ahi kültürünün de Urfa ve çevresinin İslamlaşmasında önemli bir katkısı olmuştur. Bugün de ahilik kültürü hâlâ Urfa çarşı esnafı arasında yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Bu dönemde Harran ve dolayısıyla Harraniler Hıristiyanlığın gelişiyiyle kaybettikleri siyasal ve dinsel üstünlüklerini İslam'ın bölgeye gelişiyiyle kültürel olarak elde etme şansı bulmuşlardır. Her ne kadar halife Memun tarafından dinsel baskıya maruz kalmış ve inançlarını değiştirmeye zorlanmışlarsa da onların Sabii ismini almaları sonrasında kendilerine dokunulmamış hatta İslam coğrafyasında paganist bir gelenek olarak varlıklarını sürdürmelerine müsaade edilmiştir. Ayrıca Harranlı paganist birçok bilim adamı İslam dünyası içerisinde çeşitli görevler üstlenmişler ve tıptan astronomiye,

edebiyattan felsefeye ve çeviriye kadar pek çok alanda meşhur olmuşlardır. Aslında Harraniliğin bugün bilinen ve tartışılan bir olgu olmasında bu İslami dönemin etkisi oldukça fazladır. İslam dünyasının onlara olan ilgisi Harraniliği bugüne taşımıştır.

İslami dönemde Harraniler oldukça parlak bir devir yaşamışlar, Müslüman idareciler, 9. yüzyıldan itibaren onlara inanç ve ibadetlerini serbestçe yaşama imkânı tanımışlardır. Bu dönemden başlayarak Harraniler'den birçok kişi İslam coğrafyasının başlıca şehirlerinde ün kazanmış ve çeşitli İslam devletlerinde tıptan edebiyata, astronomiden tercüme faaliyetlerine kadar pek çok alanda parlak başarılar sergilemişlerdir. Mensup olduğu Harran paganizmi konusunda bazı teolojik görüş farklılıkları dolayısıyla Harran'ı terk edip Bağdat'a göç eden ve orada tıp, felsefe gibi alanlardaki çalışmaları ve çeşitli dillerden Arapçaya yaptığı çevirileriyle tanınan Sabit b. Kura, tıp ve tarih alanında ün kazanan Sabit b. Sinan, edebiyatçı Ebu İshak es-Sabi İbrahim b. Hilal, halifelerin saraylarına kabul edilmiş çok sayıdaki ünlü Harrani'den sadece bir kaçıdır. Bunlardan birçoğu zamanla kendi geleneksel dinlerini bırakarak Müslüman olmuş; Sabit b. Kura gibi bazıları ise bütün telkinlere rağmen paganist dinlerini terk etmemiş, hatta zaman zaman yapılan münazaralarda hararetle paganizmin üstünlüğünü savunmuşlardır. Her türlü paganizmi temelde reddeden İslam âlemi içerisinde yıldız ve gezegen kültüne dayalı paganist bir dini temsil eden Harraniler'in böylesine şöhret ve saygınlık kazanmaları, dinlerinin gereklerini açıktan yerine getirme serbestliğe sahip olmaları, o dönemde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim yazarların dikkatlerinin onlar üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır (Gündüz, 1997: 242).

1.3.HARRAN'DA FELSEFE

Urfa ve Resulu-Ayn arasında kurulu eski bir yerleşim yeri olan Harran'a İskender'in doğu seferi sırasında Yunanistanlı birçok bilgin yerleşmiş, kısa bir süre sonra da Harran'da, İskenderiye'den Antakya'ya göç eden akademinin bir devamı sayabileceğimiz bir akademi kurulmuştur. Önemli ilim adamlarının ders verdiği bu akademi değerli insanların yetişmesinde de etkili bir kurum olmuştur.

18. yüzyılda yaşayan ve Süryani bilim tarihi açısından önem taşıyan ünlü Teodor Ebu Qurra bu akademinin hocalarındandır. Bu bilginin görüşleri İslam felsefesinin ortaya çıkma arefesinde mutezile kelimcileri üzerinde etkili olmuştur. Bu etki dışında genel

anlamda “İslam düşüncesini İslam kültür ve medeniyeti etkisinde yetişen filozofların düşünceleri oluşturmaktadır.”(Aydın, 2006: 94).Bu filozoflar felsefelerini oluştururken bazı yabancı kaynaklardan etkilenmişlerdir. Bununla beraber önemli “bazı çevrelerce İslam felsefesinin kökenlerinden biri Harran okulu olarak kabul edilir. Hatta pek çok İslam mütefekkirinin bu okuldan önemli ölçüde yararlandığı öne sürülmüştür (Aydın, 2006).

Bu anlamda Harran okulunun; genel olarak İslam felsefesine özelde ise bütün İslam filozoflarını, ekollerini etkilediğini söyleyebiliriz. Örneğin “Farabi’nin Harran’a gidip orada uzun süre kaldığını hatta Harrani mezhebini benimsediği ileri sürülmüştür.” Bu iddia bir tarafa ünlü filozofun “Harranlı Yuhanna Haylan’dan gramer, belagat ve mantığın yanında aritmetik, müzik geometri ve astronomi ilimlerini okuduğu da bilinmektedir.” (Aydın, 105).

Dünya tarihinde fikirler, medeniyetler arası nakiller transfer sonucu yayılır. Dünya tarihinin en büyük fikir ve düşünce nakli diye nitelendirebileceğimiz tercüme faaliyetlerinin ilk inşacıları Urfalı ve Harranlı mütercimleridir. Bilim felsefe ve kültür merkezi Urfa’da bulunan okul başlangıçta dil amaçlı olarak açılmıştır. Bu okulun kayda değer asıl bilimsel çalışması tercümeledir. Urfa İslam topraklarına katıldıktan sonra da mevcut çeviri özelliğini muhafaza etmiştir. Düşünce tarihinde onu doğunun Atinası yapan özelliği budur.

Önemli mütercimlerin katkılarıyla bu özelliğe bürünen Urfa’nın en önemli mütercimleri Bardasan, Hibha, Urfalı Yakup, Urfalı Thophilas Georges’dır. Bu mütercimlerin dışında bilim ve felsefenin İslam dünyasına aktarımında etkili olmuş Harranlı bilgin, filozof ve mütercimler vardır. Bunlardan bazıları: Theodosios, Haccal b. Motar, Salim El Harrani’dır (Çetinkaya, 2006).

Bütün bu ilim adamlarının çalışmalarının Harran’ın bilim tarihinde önemli bir yerde olmasına vesile olduklarını söyleyebiliriz. Bilim adamlarının özellikle Grek ilimlerinin Müslümanlara intikalinde önemli etkileri vardır. Bu mektepte yetişen Matematikçiler, filozoflar, tabipler, astronomlar tercüme ve teliflerde önemli rol oynamışlardır. Yine Harran mektebin en önemli temsilcileri olarak Sabit b. Kurre ile oğlu Sinan ve torunu İbrahim ve Bettani’yi zikredebiliriz.

Daha önce söylediğimiz gibi Müslümanların yabancı kültürlerle temasını sağlayan en önemli iki faktör vardır: Bunlardan biri tercümele bir diğeri mekteplerdir. Birçok felsefi tartışmanın yapıldığı bir merkez olan Harran, büyük İskender'in doğu seferi sonucunda Yunan felsefi düşüncesiyle karşılaşılmasını ve Harran'da önemli dini ve felsefi konuların tartışıldığı bir okulun kurulmasını sağlamıştır. Kısa bir süre sonra da Harran bir ilim merkezi olmuştur.

Özetle kadim bir geçmişi olan Harran Okulu çok hareketli ilmi faaliyetleri olan ve birçok bilim adamı ve filozof yetiştiren bir özelliğe sahip olan bir okul olmuştur. İslam dünyasında en önemli yere sahip olan tercümele de bizzat ilk defa Harran bilim adamları tarafından yapılmıştır. Bizzat mantık kitaplarının tercümesi ve bunları Müslümanlara öğretmeleri kendi çağlarında ve sonraki Müslüman bilim adamı ve filozofların yetişmesinde etkili olmuştur. Diyebiliriz ki mantığın İslam dünyasına geçmesi, gelişmesi ve bugüne gelmesinde Harran okulunda yetişen bilim adamları en büyük paya sahiptir.

Yine İslam dünyasının Harran kültürü ile karşılaştığı dönem ele alındığında karşımıza Eflatun'un ruhçuluğu, Babil'in asterlisi, İran'ın irfanını içinde barındıran bir dini felsefe çıkmaktadır. Önemli İslam filozoflarının Harran'da mevcut bu anlayıştan etkilendiğini görmekteyiz. Örneğin Sureverdi'nin felsefi anlayışının oluşmasında Hermes, Hermetik anlayış ve Harran Okulu'nun önemli bir etkisi olmuştur. Bu etkilenmede Suhreverdi'nin bölgeye yaptığı seyahatlerin ve Harran medeniyetinin felsefi anlayışını aktaran bilginlerin rolü vardır.

Dolayısıyla genel olarak İslam düşüncesinin özelde Suhreverdi'nin İsraki anlayışının ve birçok İslam düşünür ve filozofunun fikirlerinin oluşmasında Harran Okulunun ve bu Okul bilginlerinin ve felsefi fikirlerinin çok büyük bir katkısı olduğu söylenilebilir (Karaman, 2006).

BÖLÜM 2: HARRAN OKULU BİLGİNLERİ

Bu bölümde aslen Harranlı, yani Harran doğumlu olan bilgin ve filozoflardan bir bölümü tanıtılmaya çalışılacaktır. İncelendiğinde görülecektir ki, bu bilgin ve filozoflar, hem bilim ve felsefenin İslam dünyasına geçişinde, hem de dünya bilim ve felsefesinde bugün dahi önemini koruyan bir konuma sahip olmuşlardır.

2.1. HARRANLI ERKEK ÂLİM VE DÜŞÜNÜRLER

1. THEODORE (TEDHARİ) (790–850)

Harran'da rahiplik yapan Theodoros, yaşadığı dönemde önemli bir ilahiyatçı olan ve o devirde Doğu kilisesinin son büyük teologu olarak da tanınan Şamlı Aziz Johnun öğrencisidir. Arapçada ilk bilimsel çevirileri yapan bir bilim adamı olarak da tanınır. Onun ilk çevirileri mantık ile ilgili kitaplar idi. Arapçaya yaptığı çevirileri doğrudan doğruya Grekçeden yapmıştır. Onun yaptığı mantık çevirileri arasında, özellikle Birinci Analitikler önemli bir konuma sahiptir. O, dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaptığı bu çevirilerden birini doğruluğunu kontrol etmesi için Huneyn b. İshak'a vermiştir (Kurtoğlu, 2006: 267). Onun mantıkla ilgili çevirilerinin, daha sonraki İslam mantık ilminin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.

2. THEODOSİUS ROMANOS (ö. 896)

Harranlıdır. O, Harandaki Ouartamin (Arapça) manastırında yaşayan bir Yakubi rahip ve tabiptir. O da yaşadığı dönemin en önemli mütercimlerinden birisi olmuştur (Sarıkavak, 1997: 34).

Bu durum eski Yunan bilim ve düşüncesinin İslam dünyasına aktarılmasında Haranda önemli bir grup bilginin, çeviri faaliyetlerinde görev yaptığını göstermektedir.

3. MEYMUN BİN MİHRAN

Künyesi Ebu Eyyub olan bu zat el-Cezire'de yaşayan muhaddislidir. H.40/M.660'da doğmuştur. Kufe Ezd'lilerine mensup bir kadının kölesi olup sonradan azat edilmiştir. H. 80/m. 699'da başlayan Dayrel-Camacim vakasında bölgeye gelerek buraya yerleşmiştir. Burada önce el-Cezire valisi Muhammed bin Mervan b. El-Hakem'in beytülmalini idare etmiştir. Sonradan halife Ömer b. Abdülaziz tarafından

affını halifeden rica etmesine rağmen onun ısrarı üzerine memuriyetine devam ederek bu işi Yezid b. Abdulmelik'in hilafetinin ilk aylarına kadar sürdürmüştür. Fetva ve fıkıh hususunda bütün el-Cezire'de otorite sahibi olan düşünür Hişam b. Abdulmelik'in hilafeti esnasında h. 117/m 736'da vefat etmiştir (Ekinci, 2006: 232).

Meymun b. Mihran yetmiş altı senelik ömrünün otuz beş yılını el-Cezire'de geçirip el-Cezire valisi Muhammed b. Mervan devrinden itibaren mali vazifelerde istihdam edilerek hassaten Ömer b. Abdülaziz devrinde bütün el-Cezire bölgesinin vakıf gelirlerini toplamakla görevlendirilmiştir (Ekinci, 2006).

4. HACCAC B. MATAR (786–833)

Dokuzuncu yüzyılın ortalarında pek çok Yunan bilim, tıp ve astronomi eseri Arapçaya kazandırmıştır. Bu dönemde Harandaki Yeni Platoncu Oagan Okulunda hoca olan el Haccac çeviri faaliyetlerinde yer almıştır. Onun Arapçaya çevirisini yaptığı eserlerden biri de Ptolemy'nin "Algameste" adıyla bilinen ve bugüne kadar gelen astronomi hakkındaki eseridir. Ayrıca O Bağdat'taki Beytül Hikme Tercüme okulunda görev almıştır. Düşünürün pek çok eseri Arapçaya çevrilmiştir (Sarıkavak, 1997: 33).

5. HUNEYN B. İSHAK

Beyt el-Hikme'de çalışan Huneyn b. İshak, Sabit b. Kura gibi değerli âlimlerin tercüme ve muhtelif faaliyetleri Benü Musa ve Feth b. Hakan gibi büyük devlet adamlarının himayesinde devam etmiş ve varlığını 10'uncu asrın dörtte birlik çeyreğinin sonlarına kadar sürdürmüştür. 67 yaşında 901'de Bağdat'ta ölen düşünürün eserlerinin bir kısmı Rönesans'tan önce Latinceye çevrilmiştir. Düşünür ilim dünyasında "Arapların Öklidi" olarak tanınır (Ekinci, 2006).

Huneyn b. İshak dünyanın çevresini 360 meridyene bölerek ekvatorun uzunluğunu buna dayanarak da dünyanın yarıçapını hesaplamıştır. Ay, Güneş tutulmaları, cebir problemlerini geometrik yolla çözmüş, kendi hazırladığı yıldız cetvelleri ile Batlamyus'un ki arasındaki farkı göstermeye çalışmış, mekaniğin statik ve terazi teoriği gibi alanlarda çalışmalar yapmıştır.

Huneyn b. İshak bütün hayatını Yunanca yazılmış eserlerin Arapçaya kazandırılmasına adanmıştır. Düşünürün Avrupa'da meşhur olmasını sağlayan eseri Ars Parva Galeni adlı

kitabıdır. Bu eser Yunan hekimlerinden yapılan çevirilerle hazırlanmış, Latinceye Isagoge Johannitü adıyla çevrilmiş, 1497 ve 1534'de yayınlanmıştır. Fakat bu eseri düşünür tamamlamamış; eser düşünürün yeğeni Hubeyş tarafından tamamlanmıştır. Eserde hummalar, idrar, halk sağlığı, banyo, veteriner hekimliği, konuyla ilgili hikâyeler ve eski filozoflar konusunda bilgi vermektedir. Bu esere ilave olmak üzere, 47 kitaptan daha söz edilmiştir; fakat bunların çoğu Yunanca tıp ve felsefe eserlerinden özetler şeklinde kitaplardır. Bunlardan sekizi fizikle ilgilidir; renkler, Güneş ve Ayn hareketi, deniz suyunun neden tuzlu olduğu gibi konuları kapsamaktadır. (Kahya-Aydın, 2006).

Huneyn b. İshak tıp alanında özellikle göz konusu ile ilgilenmiştir. Gözle ilgili ilk eserlerden bazıları da, Huneyn b. İshak tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan birisi Kitab el-Masail fi'l-Ayn (Göz konusunda Sorular Kitabı)dır. Anatomi, fizyoloji ve patoloji ile ilgili 207 soru ve cevaptan meydana gelmiştir. Burada tedavi pek söz konusu edilmemiştir.

Huneyn'in göz hastalıkları ile ilgili meşhur eseri el Aşr Makalat fi'l Ayn (Göz üzerine On Makale) İslam dünyasındaki göz ve göz hastalıkları ile ilgili ilk eser olarak kabul edilmektedir (Kahya-Aydın, 2006). Onun bu on makalesinin içeriği şu şekildedir:

Birinci Kitap: Gözün doğası ve yapısı. (Eserin ilk kitabı yani ilk bölümü Galen'in De Usu Partium adlı eserinin onuncu kitabından yararlanarak hazırlanmıştır. Huneyn ilk olarak gözün yapısı hakkında bilgi verir ve lensten söz eder. Huneyn lensi buza benzeyen hilt olarak tanımlar ve ona göre lens; şeffaf ve yuvarlaktır; iç kısmı düzleşmiştir. Görüntü onun ön tarafındaki delikte oluşur. Ona göre göz bebeği gözün delik kısmıdır; Huneyn onu üzümün sapının çekilmesinden sonra oluşan deliğe benzetmiştir. Ona göre gözün hareketini sağlayan altı kas vardır; bunlar göz küresini hareket ettirir)

İkinci Kitap: Beynin mizacı ve yapısı.(İkinci kitap beyin anatomisi ile ilgilidir. Burada da Galen'in eserinden yararlanılmıştır)

Üçüncü Kitabı: Beynin içindeki optik sinir ve onun içindeki görme ruhu.(Bu bölümde Görme ruhu ve optik sinir konusunda bilgi verilmektedir.)

Dördüncü Kitap: Sağlığı korumak için dikkat edilecek şeyler ve kaçınılması gerekenler.(Nosoloji, etiyooloji ve semptomatoloji konusunda bilgiler içerir)

Beşinci Kitap: Gözün maruz kaldığı kazaların sebepleri.(Bu kitap göz hastalıkları hakkındadır. Bu eserde gözün tabakaları, humorları, uzak ve yakını görmeme ile ilgili açıklamalar verilmektedir.)

Altıncı Kitap: Gözde görülen hastalıkların sebepleri.(Bu bölümde kaşıntı, şiş, apse göz kapağı hastalıkları gibi şikâyetlerden bahsedilmiştir)

Yedinci Kitap: ilaçlar ve özellikle göz hastalıklarının tedavisinde kullanılan ilaçların özellikleri.(Burada Huneyn basit ilaçların özelliklerini vermektedir)

Sekizinci Kitap: Gözler ve çeşitli gözler için kullanılacak ilaçlar.(Burada gözün tedavisinde kullanılan basit ilaçların listesi sunulmaktadır)

Dokuzuncu Kitap: Göz hastalıklarının medikal tedavisi. (Bu bölümde tümör, şişlik gibi göz hastalıklarının tedavisi ile ilgili bilgiler verilmektedir)

Onuncu Kitap: Göze uygun bileşik ilaçlar.(Bu bölümde Tabari, Aetius, Paccinus gibi bazı hekimlerden bahsedilmektedir.

Huneyn b. İshak'ın Göz Hakkında On Eser adlı kitabı birçok bilim adamı tarafından gözle ilgili çalışmalarında kullanılmıştır. Bunlar arasında Razi, Ali b. İsa ve Zerrin Dest'i zikretmek mümkündür.

6. ALİ BİN İSA

900 yılı civarında Harran'da yetişen âlimlerden biri de Ali bin İsa el-Usturlabi el-Harrani'dir. Ali b. İsa astrolojinin geçersizliği ve astronomi aletleri hakkında eserler yazmıştır (Şeşen, 1991).

Ali b. İsa özellikle göz hastalıkları ile ilgili çalışmaları ile dikkati çekmiştir düşünürün hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur; fakat Onun Halife Muktedir zamanında yaşadığı belirtilmektedir. Düşünür Bağdat'ta hekim olarak görev yaparken, Halife Muktedir, yaygın olarak görülen hastalıklara karşı hastanelerde yeni bir düzenlemeye gidilmesini arzu etmiş ve konuda Ali b. İsa da çalışmıştır. Ona göre, bu tip kasaba ve köylerde

yaygın olarak görülen hastalıklara karşı, sahra hastanelerinin kurulması gerekmektedir. Bu seyyar hastanelerin kurulması hastalığın bölgede tedavi edilmesini sağlayacaktır.

Ali b. İsa Batıda Jesu Haly adıyla tanınan bir hekimdir ve göz hastalıklarıyla ilgili olarak kaleme aldığı Tezkiretü'l Kehhalin çok yaygın olarak İslam dünyasında kullanılmıştır. Hüseyin Nasr onun göz ameliyatlarında ilk defa anestezi yaptığını söylemektedir. Bu eser de yazar önce göz anatomisi ile ilgili bilgi vermektedir. Daha sonra göz hastalıklarından söz eder. Burada ele alınan göz hastalıkları arasında, miyopi, hipermetropi, katarakt gibi göz hastalıkları vardır. Burada özellikle görme kusurları ile ilgili verilen bilgiler dikkat çekmektedir. Daha sonra ise tedavide kullanılacak ilaçlar dikkati çekmektedir. Burada yaklaşık yüz kırk üç ilaç zikredilmektedir. Eser İslam dünyasında göz hastalıkları ile ilgili yazılmış en iyi eserlerden biri olarak nitelendirilmiş olup, 15. yüzyılda Arapçadan Latinceye Tractus de Oculis Jesus ben Haly adıyla çevrilmiştir (Kahya, 2006).

Ali b. İsa'nın ayrıca, yine gözle ilgili olan diğer bir eseri Mesail ve Ecvibe fi İlm Sinaati'l Kuhl dur. Bu eser birinci eser kadar olmasa da hekimler tarafından kullanılmıştır.

Ali b. İsa'nın hayvanlar ile ilgili olan bir eseri de vardır. Eserin adı Kitab el-Mecmuai'l-Havas min Aza el-Hayvanat'tır (Kahya, 2006:433). Düşünür alışlagelmişin dışında birçok hayvanı da ele almakta ve ilkin onların özelliklerini kısaca açıkladıktan sonra, insanların ne gibi hastalıklarının tedavisinde ne gibi yararları olabileceği tartışılmaktadır. Eserde ele alınan hayvanlar arasında, inek, boğa, eşek, fare, güvercin, ördek, tavuk, tilki, ayı gibi, günümüzde vahşi hayvan, evcil hayvan ve kümes hayvanı dediğimiz hayvanların hemen hepsi burada ele alınmaktadır.

Eserde hayvanlarla ilgili bilgi verilirken, her bir hayvanın hangi organının ilaç olarak kullanılabileceği üzerinde durulmaktadır. Her organın insana ne gibi yararı olabileceği ele Alınıp açıklanmaktadır. Burada hayvanların sadece et ve süt gibi günümüzde de tüketilen kısımları değil, idrarları, dışkıları, kanları, safraları vb. gibi atıkları diyebileceğimiz kısımlarının da ilaç olarak önerildiği görülmektedir. Mesela düşünüre göre kırmızı ördek ciğeri böbrek taşına iyi gelmektedir. Tilkinin kanı badem yağı ile birlikte el ve ayak ağrılarını kesmektedir.

7. SABİT B. KURRA EL HARRANİ (836–901)

Harran’da doğan ve asıl ismi Ebul Hasan Sabit b. Kurra olan Sabit, çocukluğunu ve gençliğini Harran’da geçirmiş, Harran’da sarraflık yapmıştır. Muhammed b. Musa ile karşılaşmış ve Onun vasıtasıyla Bağdat’taki tercüme okuluna katılmıştır. Halife El Mutezid ile tanışmış, saray münecimliği ile görevlendirilmiştir; böylece Sabit b. Kura Sabiiler’in Bağdat’ta önemli mevkilere gelmelerine imkân sağlamıştır (Toksöz, 2006). Arapça, Süryanice ve Grekçeyi çok iyi derece de bilen Sabit, çok geniş bir kütüphaneye sahipti. Arap İslam mantığının oluşması ve gelişmesi ve geleceğe taşınmasında önemli rol oynayan en önemli düşünürdür. Sabit b. Kurra Arapça ile mantık, riyaziye, münecimlik ve tıp hakkında yüzeli kadar eser yazmış olup Anadolu ve Yunan ve felsefesini öğrenmiştir. 901de Bağdat’ta ölmüştür. Sabit b. Kurra, genel konulara ait (14), ahlak ve fazilete dair(3), musiki (5), tarih-coğrafya (4), dinler tarihi (9), edebiyat (3), tıp-anatomi-eczacılık (46), astronomi-nücum (34), matematik-geometri-fizik (31), felsefe-mantık (8), siyaset (2), vefk-havass (2), konularında eserler yazmıştır. Düşünürün bugün toplam 158 adet eseri kütüphanelerimizde mevcuttur. (Ekinci, 2006:233).

Sabit Aristonun eserlerinden özellikle “Organon” üzerinde yoğunlaşmıştır. Platonun eserlerinden ise ”Cumhuriyet” üzerinde çalışmış bu konuda “Platonun Cumhuriyetindeki Remzlerin İzahı” adında bir eser de yazmıştır. Ayrıca düşünür, Apollonius, Arşimet, Öklit, Ptolemy ve Theodosius’un eserlerini çevirdiği gibi, bazı mevcut tercümeleri de tekrar gözden geçirerek onları tashih etmiştir. Bu çalışmaların yanında özellikle astronomi ve matematik üzerine pek çok kitap telif etmiş, matematikte yeni bir takım teoriler geliştirmesinin yanında, Gerek öncesi bilgi birikimi üzerine yeni bir araştırma da yapmıştır. Düşünür aynı zamanda dönemin en iyi tanınan tabiplerinden biridir. Sabit, üzerinde hemen hemen hiç çalışılmamış olan Galen ve tıp üzerine birçok eser yazar. İbn el-Kıfti, Tarih el-Hukeme’da Onun ölümüne bırakılmış bir kasabı tedavisini yazmaktadır (Şeşen, 1991). Sabit ayrıca cilt hastalıkları ile de ilgilenmiş ve güzellik ilaçları yapmıştır. Alaca hastalığından, halsizlikten, şişmanlıktan ve bunun sebeplerinden bahsetmiştir. Baş ağrıları, dimağı kuvvetlendiren ve zihne faydalı olan ve zararlı olan gıdalara değinmiş, akli ve nefsi sinirsel hastalıklarda geniş bir malumata sahiptir. Yağların ve yağlı yemeklerin, insan sağlığına zararlı olduğunu

açıklamış; kriz ve sarayı teşhis etmiş ve bu ikisini bir birinden ayırmıştır. Kramp hastalığını tanımlamış ve ilacını söylemiştir. (Dilek ve Özcan, 2006). Eserlerinden bazıları şunlardır: Aristo'nun Physicası Üzerine Bir Şerh, Yıldızların Tabiat ve Tesiriyle, Ahlak ve Musikinin İlkelerine Dair Risaleler, Birinci Analitikler, Hermeneutica. Ayrıca onun tercümeleri arasında Batlamyus'un el-Macesti'siyle Öklit'in Usûl el-Hendese'sinin Arapça birer versiyonunu da zikredebiliriz.

Sabit b. Kurra'nın oğlu Sinan ve iki torunu Sabit ve İbrahim de matematik, astronomi ve tıp konularında çalışmalar yapmış ve bu yolla Grek ilimlerinin Müslümanlar arasında yayılmasına katkıda bulunmuşlardır (Sarıkavak, 1997).

Sabit b. Kura Harran'dan Bağdat'a gelmesinden sonra İslam bilim ve düşüncesinin oluşmasında oldukça önemli katkılar sağlamıştır. O, Huneyn b. İshak'ın okulunda onunla birlikte çalışmış ve bu okul çalışanlarına hem akademik yardımda bulunmuş, hem de onlara danışmanlık yapmıştır. Ayrıca düşünür Bağdat'ta bulunduğu sırada çok uzun bir süre Güneşi gözlemlemiş ve bu gözlemlerini de bir kitapta toplamıştır.

Sabit b. Kurra'nın yukarıda zikredilen eserlerinin dışında diğer bazı eserleri de şunlardır:

1. Kindi'ye Reddiye (Süryanice) bu eseri daha sonra düşünürün öğrencilerinden İsa b. Useyyidi'n-Nasrâni Arapçaya çevirmiştir.
2. Deniz suyunun tuzlu oluşunun sebebine dair.
3. Calinus'un gıdalar üzerine olan kitabının özeti.
4. Ay tutulmasının belirtileri üzerine.
5. Güneş ve Ay tutulmasının nedeni hakkında.
6. Zamanla ilgili Muhammed b. Musa b. Şakir'in kendisine yazdığı iki mektuba cevabı.
7. Süryanice ve Arapçanın grameri hakkında.

Düşünürün bunların yanında özellikle Süryanice yazılmış Sabiler ile ilgili eserlerinden bir kaçı da şunlardır:

1. Ölülerin tekfini hakkında.
2. Sabiiler'in itikadı hakkında.
3. Taharet ve necaset hakkında.
4. İbadetlerin vakitleri hakkında.

Bunun eserlerin dışında klasik kaynaklarda Sabit b. Kurra'ya atfedilen daha pek çok kitap ismi zikredilmektedir.

Sabit b. Kurra pek çok öğrenci de yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. İsa b. Üseyid'in-Nasrani: Sabit b. Kurra'nın kontrolünde Süryanice'den Arapçaya çeviriler yapmıştır. Hocası Sabit, onun çevirilerini oldukça takdir etmiş ve övmüştür. Ayrıca o, hocasına sorduğu soruların cevaplarını da daha sonra kitap haline getirmiştir.
2. Sinan b. Sabit: Sabit b. Kurra'nın oğludur. Babasından birçok ilim tahsil etmiştir. Düşünür hakkındaki detaylı bilgiye bir sonraki sayfada yer verilecektir.
3. Yehuda b. Yusuf: düşünür İbn Ebi Sena diye de tanınmaktadır. Hocasından tıp ve felsefe dersleri almıştır (Sarıkavak, 1997:38).

Sabit b. Kurra'nın öğrencileri arasında kendi torunlarının yanı sıra Harran'dan Bağdat'a gelen birçok Sabi bilgin ve mütercim de vardır. Bütün bunlar gerek hocalığı, gerekse eserleri açısından Sabit b. Kurra'nın İslam düşünce tarihinde çok büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

8. YUHANNA B. HAYLAN (860–920)

Felsefe ve Hıristiyan teolojisi üzerine eğitim gören İbn Haylan, aynı zamanda felsefe ve mantık eğitimi almıştır. Harranlıdır. Antakya okulunun kapanmadan önceki son öğrencisidir. Okul kapanınca memleketi olan Harana gelmiş, burada hocalık yapmıştır. Haranda kaldığı sırada ünlü İslam düşünürü Farabi ye hocalık etmiştir. Rivayetlerin çoğuna göre Farabi bizzat Harran'a gelerek Ondan mantık dersi almıştır. Düşünürün günümüze kadar ulaşan bir mantık eseri bulunmamaktadır. Onuncu yüzyılın başında, birçok Harranlı hoca gibi Bağdat'a göç etmiştir. Bağdat'taki felsefeye kendi birikimlerini katarak onu daha da ileriye götürmüştür (Kurtoğlu, 2006). Yuhanna b. Haylan'dan Bağdat'ta ders görenler arasında Farabi gibi Müslüman olanlar ve Ebu

Bişr Metta gibi Hıristiyan olan öğrenciler de vardır. İbn Haylan'ın meşhur öğrencileri arasında ise İsrail el-Eskaf ve Kuvayriyi zikretmek de mümkündür (Sarıkavak, 1997:40). Bu eski Yunan bilim ve felsefesinin Müslümanlara geçişinde Harran Okulu'na mensup olan Yuhanna'nın oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

9. İBN ZEHRUN (860–922)

Sabit b. Kurra'nın öğrencisi olan Zehrun'un asıl adı Ebu İshak İbrahim b. Zehrun el-Harrani dir. (Şeşen, 1991). Tabip, edebiyatçı ve mantıkçıdır. Sabit b. Kura ailesi gibi ilmi yönü gelişmiş bir aileden gelmektedir. Harran kökenli bir aileden gelen Zehrun, Bağdat'taki rasathanenin başına getirilmiştir. Ailesinden İbrahim b. Hilal gibi meşhur doktor ve edebiyatçılar çıkmıştır. Tıp ve ilaç yapma konusunda bir esere sahiptir. Felsefenin geçiş döneminde bizzat bilimsel faaliyetlere katılarak hizmet vermiştir (Kurtoğlu, 2006).

İbn Zehrun'un güneşin Burçlara girmesi konusunda bir eseri vardır. Bunun yanı sıra düşünürün üçgenler (müsellesat) konusunda bilginlerin kendisine yönelttiği sorulara verdiği cevaplarla ilgili risaleleri de vardır (Sarıkavak, 1997). Bu da bize İbn Zehrun'un devrinin önemli bir bilim adamı olduğunu göstermektedir.

10. EL BATTANİ (858–929)

En büyük İslam astronomi bilginlerinden olan el Battani, Harran'ın Battan nahiyesinde doğmuştur. Sabii asıllı bir Müslüman olan Battani'nin tam adı Ebu Abdullah Muhammed b. Cabir b. Sinan dır. Batılılar tarafından Albategni, Albatanius olarak tanınmaktadır (Şeşen, 1991). Haranın zengin ve tanınmış bir ailesine sahip olan Bettaniye ailesi Rakka'da bir rasathane kurarak onun çalışmasına imkân sağlamışlardır. 877–918 yılları arasında tam kır iki yıl çalışarak gözlemler yapan el Battani, oldukça doğru ve dikkate değer astronomik araştırmalar yapmıştır. Ortaçağda Arapçadan “Yıldızlar Bilimi Üzerine” adıyla Latinceye çevrilen ilk eser ona aittir (Kurtoğlu, 2006:209). Battani ay tutulmasını, mevsimlerin süresini, Güneşin hakiki ve ortalama hareketini, iki itidal tahtası ortasındaki gerilemeyi ortaya koymuştur (Ekinci, 2006:234). Battani aynı zamanda bir yılı 365 gün 5 saat 46 dakika 24 saniye olarak hesaplamıştır. El Battani'nin, Avrupa astronomi bilginleri üzerindeki etkisi, bu eseri

aracılığıyla Rönesans'a kadar sürmüştür. Bu eser Trigonometri hakkında çok önemli materyalleri ihtiva ettiği gibi, küresel üçgenin açılarıyla kenarlarının ilgili olduğu formülün kullanılmasını da içermektedir. Battani'nin yıldızlar konusundaki ilmi oldukça geniştir. Görüldüğü gibi el-Battani astronomi konusunda dünya bilim ve düşüncesine en önemli katkıyı sağlayan bilginlerden biridir. Onu astronomide bir simge haline getiren önemli özelliği ölçüm yapma ve astronomide trigonometri kullanma tutkusudur (Eyim, 2006:339). Battani 0–90 dereceye kadar Sinüs, tanjant ve kotanjant cetvellerini de hazırlamıştır. Negatif sayıları kullanmadığı için kosinüsü sadece 90 dereceye kadarki yaylar için kullanabilmiştir. 90 derece ile 180 derece arasındaki yaylar için ters sinüs kullanmıştır (Bayrakdar, 2006:344). Rakka'dan Bağdat'a göç etmiş. El Battani bir rivayete göre Samarra başka bir rivayete göre de Rakka'da 929 yılında vefat etmiştir (Sarıkavak, 1997).

Battani'nin diğer bir eseri de el-Zic'idir. Bu eser Battani tarafından Rakka'da 877–929 yılları arasında yapılan gözlemlerle hazırlanmıştır. Düşünür bu eserinde Batlamyus astronomisindeki pek çok yanlışlığı düzeltmiştir. Düşünür kuramsal astronomiden çok gözlemsel alandaki katkılarıyla meşhurdur (Unat, 2006). Bu eser ilk defa Robertus Retinensis tarafından üç defa Latinceye tercüme edilmiştir. Bu tercüme defalarca basılmıştır. Düşünürün diğer önemli bir eseri olan Şerh el-Makalat Erba'li Batlamyus da Robertus Retinensis tarafından Latinceye tercüme edilmiştir.

12. EBU MUHAMMED ABDÜLKADİR B. ABDULLAH EL FEHMİ EL RUHAVİ

Urfa da doğdu. Bu sırada şehir haçlıların elindeydi. 539/1144 yılında Zengi Urfa'yı fethedince Abdülkadir esir çocuklar arasında bulunuyordu. Bu sırada Harranlı Benu Fehm ailesi tarafından satın alındı. Daha sonra azad edildi. İlim tahsiliyle uğraştı. Bağdat'ta Abdilkadir el Geylani, İbn el Haşşab, kadın Hadisçi Şühde ve çeşitli âlimlerden hadis okudu. Hemadan'a gitti. Orada Ebul Ala el Hamadani'den hadis okudu sonra İsfahan, Nişabur, Merv, Heratk gibi zamanın önemli ilim merkezlerini dolaşarak hadis bilgisini geliştirdi. Şam'da İbn Asakir den Mısırdaki İbn Berriden, İskenderiye'de El Silefi'den hadis ve Arapça okudu (Kurtoğlu, 2006:279). Bir ara Şam da çam şehrinin tarihi konusunda ders verdi. Musul da baş müderrislik yaptı. Harran'a döndü. Ölene kadar burada ders okuttu. Cezire bölgesinin en büyük âlimiydi ve bu

bölgenin muhaddisi namıyla ün yaptı. Kırk ayrı senetle kırk ayrı şehirde rivayet ettiği bir kırk hadis kitabı yazdı. İki büyük cilt hacmindeki bu kitabındaki senetler zincirinde bir kişi ikinci defa tekrarlanmaz. Bundan başka feraiz ve hesap konularında da bir kitabı vardır. 615/ 1218 yılında vefat etmiştir (Sarıkavak, 1997).

13. SİNAN BİN SABİT BİN KURRA

Sinan bin Kurra'nın oğludur. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir; fakat yaklaşık 880 civarında doğduğu tahmin edilmektedir (Sözen, 2006). Tıp, geometri, astronomi, tarih ve edebiyat konularında eserler yazmıştır. Abbasi halifesi el- Muktedir tarafından Reis el-Ettibba (tabiplerin reisi) olarak tayin edilmiş ve Bağdat hastanesinin başhekimliğini yapmıştır. Ayrıca düşünür Bağdat'ta yapılan tabiplerin sınavlarını da yapmaktaydı (Sarıkavak, 1997:43). Yunanca ve Süryaniceden eserler tercüme etmiş daha önce yapılan bazı tercümeleri düzeltmiştir. Tıp, astronomi, geometri, tarih, edebiyat sahalarında, Sabilerin dini, Süryani hükümdarları konusunda değerli eserler yazdı. Harran Sabiileri'nin temel din kitaplarından Kitabü Hermes'i Arapçaya çevirdi. Eflatunun geometriye dair temel kitabını ıslah edip yeni ilaveler yaptı.

Sinan b. Sabit ayrıca dünyanın başlangıcından kendi yaşadığı döneme kadarki süreyi içeren bir "Dünya Tarihi" de yazmıştır.

Babası Sabit bin Kurra'dan daha fazla tanınmış ve halife el Muktedir'in sağlık alanındaki reformlarını yürütmüş, devrinde tıp mesleği ile tıbbi ilaç ticareti kontrol altına alınmış, köylere kadar uzanan seyyar sağlık istasyonları, hapishanelere ve hastaneler kurulmuştur. Sinan'ın halife el-Muktedir'e telkinleri sonucu Bağdat'ta iki hastane açılmıştır. Bu hastanelerden birinin adı el-Muktedir Hastanesi, diğzerinin adı ise es-Seyyide Hastanesidir. Düşünürün tıba dair bazı eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bir ara halifenin İslamiyeti kabulü baskısına dayanamayıp Bağdat'tan kaçmış; fakat daha sonra kendi arzusuyla Müslüman olmuştur. Sabit bin Sinan Kurra'nın en önemli eserleri şunlardır:

1. Et-Taci fi Ahbar el Büveyn ve Mefahir ed-Deylem ve Esabihim.
2. Risale fi Tank beyne el-Hatat el-Müstakimeelleti Teka fi'd-Devair.
3. Risale fi'n-Nücum.

4. Kile fi'l eşkâl Zevat et-Hutufel-Müstakime elleti teka fi'd- Devair.

5. Risale fiş-şeh Mezhep es-Sabie (Ekinçi, 2006:235).

Sinan b. Sabit'in oğlu İbrahim b. Sinan b. Sabit ve diğer oğlu Sabit b. Sinan'da devirlerinde Bağdat' ta yetişmiş önemli bilginlerdir.

Sinan b. Sabit'in mükemmel insan tasavvuru vardır. Düşünüre göre yetkin bir insan olmak bazı ahlaki ilkelere dayanır. O, nefsin ahlaken arındırılmasına vurgu yapmıştır. Bunun da nefsi olgunlaştıracak ve mutluluğa ulaştıracak erdemli davranışlar ile mümkün olacağını söylemiştir. Dolayısıyla şehvi arzulardan kaçınmanın herkes için gerekli bir tavır olduğunu ifade etmiştir. Ona göre mükemmel insana ulaşabilmek için kötü davranışlardan uzak durmak gerekir. Düşünür mükemmel olabilmenin ahlaki ilkeleri arasında öfke gücünün kontrol altına alınmasına da değinmiştir. İnsan sevgisinin mükemmel insan olmadaki rolüne ve önemine de değinen düşünür, bu duygunun toplumsal açıdan fonksiyonuna da vurgu yapmıştır. O düşüncelerinde toplumun huzur ve güvenini sağlamaya yönelik ilkeler ortaya koymuştur. Bu ilkeler insanların dostluk ve kardeşlik ilişkileri içinde yaşamalarına vesile olacak önemli ahlaki prensiplerdir (Tortuk, 2006).

14. SABİT BİN SİNAN BİN SABİT BİN KURRA

Sabit bin Kurra'nın torunu olup babası gibi tabiplik yapmıştır. Abbasilerden dört halifeye hizmet etmiştir. Tıp ve tarihe dair değerli eserler yazdı. 363/973 yılında öldü. (Şeşen, 1991).

Tıp konuları üzerinde çalıştı ve bu konularla alakalı bazı eserler yazdığı ve 907–973 yılları arasında geçen olayları kapsayan bir tarihi vardır. Bu eserine yeğeni Hilal bin Muhassin bir zeyl yazmıştır. Bu iki çalışma 907/1055 yıllarında vuku bulan olayları incelemektedir. Eser Abbasi devletinin teşkilatı ve kültür hayatı hakkında önemli bilgiler verir. Ayrıca, Sabit'in Şam ve Mısır tarihinden bahseden başka eseri de vardır (Şeşen, 1991). Süheyl Zekkar Sabit bin Sinan'ın tarihinden Karmatiler ile ilgili kısmı “Ahbarü'l Karamita” adıyla 1971'de bastırmıştır.

15. HİLAL B. MUBASSİR B. İBRAHİM ES-SABİİ

359/970 yılında doğdu. Babası İbrahim bin Hilal'ın oğlu, annesi Sabit bin Sinan'ın kız kardeşi idi. Aile üyeleri içinde ilk Müslüman olanlardandır. Annesi, tabip ve tarihçi Sabit bin Kurra'nın hemşiresi idi. Fahr al-Mulk Ebu Galip Muhammed bin Halad'ın kâtibi idi (Ekinci, 2006). Eserleri şunlardır:

1.El-Tarih: Dayısı Sabit b. Sinan'ın ve babasının tarihine yazdığı Zeyl olan ve 360–447/ 970–1055 yılları arasındaki olaylardan bahseden eserdir. Düşünür olayların tarihlenmesinde büyük titizlik göstermiş ve bir olayın gününü ve o günün hangi vaktinde meydana geldiğini bile verir.

2.Kitab el-Uzma

3.Gurar el-Balaga fi'l Rasa'il.

4.Kitab Risale.

5.Kitab Rûsum dair al-Hilafa: Bağdat hilafet sarayındaki merasimlerden bahseden eserdir.

6.Kitab Ahbabi Bağdat: Bağdat şehrindeki olaylardan ve sosyal hayattan bahseder.

7.Kitab Ma'asir Ehlihi.

8.Kitab el-Kütteb: Önemli kâtiplerden bahseden eserdir.

9.Kitab el-Siyasa: Devlet idaresinden rehberlik yapmak için yazılmıştır (Şeşen, 1991).

16. İBRAHİM BİN HİLAL ES-SABİİ EL HARRANİ (925–996)

İbrahim bin Hilal bin İbrahim bin Zahrun el-Harrani, Sabi mezhebine mensup olan torunu Hilal'in kaydına göre 313/925 yılında Bağdat'ta doğmuştur (Şeşen, 1991). 935/936'da ölen babası Hilal, Tüzün'ün hizmetinde olan bir tabip idi. İbrahim tıp, hey'et ve hendese ilimlerinde geniş bir bilgi sahibi idi. Ailenin diğer üyeleri gibi aynı ilimleri öğrenmiş olup onun Büveyhi hükümdarı Azud el-Devla'nın veziri el-Mutahhar bin Ad Allah için, gümüş para büyüklüğünde bir usturlab imal ettiği söylenir. Bununla beraber bu sahadaki çalışmalarını erken terk ederek divan katibi oldu. Mu'izz el- Devle tarafından ihtida ettirmek için baş vezirlik makamı teklif edilmiş, o bunu kabul etmemiş, ölünceye kadar kendi dini kanaatlerine sadık kalmıştır. Bununla beraber münevver bir adam sıfatı ile Müslümanların adetlerine mümkün olan ölçüde intibak

ediyor ve ramazan devamınca oruç tutuyordu. Kur'an'a vukufu mükemmel idi ve resmi tahriratında sık sık ayetler zikrederdi. Eserleri şunlardır:

- Münseat.
- Geometrilere.
- İhtiyar Şiir el-Mühellebi.
- Kendi ailesinin tarihi.
- Rasa'il (resmi mektupları içerir) Divanı Tarihi.
- Et-Taci fi Ahber ad-Davle ed-Deylemiyye (Ekinci, 2006:236). (Büveyhiler ve zamanını anlatan eserdir.)

17. HAYAT BİN KAYS EL-HARRANİ

Harran'da yetişen tasavvufi şahsiyetlerden birisi de Hayat b. Kays bin Rihhal bin Sultan el-Ensari el-Harrani dir. Harran şehrinde doğup yetiştiği için "Harrani" nisbeti ve "Şeyhü'l Kıdv" lakabı ile meşhur olmuştur. Doğum yeri hakkında kaynaklarda farklı rivayetlere rastlanmaktadır; fakat Onun H. 501 yılında doğduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Hayat bin Kays ömrünün elli senesine yakını Harran'da geçirmiş büyük bir tasavvuf erbabıdır. 581(m.1185) yılında Harran'da vefat etmiş, kentin dışına defnedilmiştir. Kabirlerinde hayattaymış gibi etkide bulunan dört evliyadan biri olarak değerlendirilmektedir (Uludağ, 1997:240) Nureddin Muhammed bin Zengi ve Selahaddin el-Eyyubi tarafından ziyaret edilmiştir. O, her yönden ilim ve hal sahiplerine ışık tutmuş ve kendisine ilim, hal ve züht yönünden reislik verilmiştir. Ondandır sayısız kimseler ders almışlardır. Âlim ve cahil birçok kişi ondan istifade etmiştir. Harran halkının başı sıkıştığında doğruca ona koşmuşlardır. Abdullah el-Kureyşi şöyle der: " Vefatlarından sonra kabirde, hayatlarındaki gibi kerametleri ve tasarrufları devam eden dört evliya gördüm. Bunlar: Ma'ruf-i Kerhi, Seyyid Abdulkadir-i Geylani, Ukayl-i Münbeci ve Hayat bin Kays el-Harrani hazretleridir."

Yılın belli dönemlerinde ise içine kapanarak halvete çekilen mutasavvıfı bazı zatlar ziyaret etmişlerdir. Mutasavvıfın, Sultan Nureddin Zengi ve Selahaddin-i Eyyubi tarafından ziyaret edilmiş olması Onun çağındaki şöhretini ve nüfusunu göstermesi

açısından önemlidir. Mutasavvıf Sultan Nureddin'i Haçlılarla savaşa teşvik etmiş, Ona duacı olmuştur (Ekinci, 2006).

Dini ilimlerde tahsiline başladığı Harran'dan ayrılarak Şam'a gitmiş ve orada uzun süre ilim tahsil etmiştir. İyi bir edebiyatçı, yazar, şair, veli ve din âlimi olan Hayat b. Kays'ın yazdığı büyük bir siret kitabını çocuklarına bıraktığı belirtilmektedir.

Birçok öğrenci yetiştiren ve birçok eseri bulunan bu zat 1434 yılında Harran'da vefat etmiştir. Şeyh Hayat'ın türbesi Harran'ın batısında ve surların dışında bulunmaktadır. İbn Cübeyr, Harran'ı ziyaret ettiği zaman burada bir mescit ve zaviye ile şeyhin oturduğu bir ev bulunduğunu söyler. Harran halkı bugün bile yağmur duasına çıktığı zaman Onu vesile ederek Allah'tan rahmet istemektedirler (Kurtoğlu, 2006).

Yukarıda zikrettiğimiz bilinen meşhur bilim adamları dışında haklarında çok az bilgi sahibi olduğumuz bazı bilim adamları daha vardır:

- 1. Abdülfettah b. Ahmet Celebet El Harani:** Fıkıh, Akaid ve Hadis konularında eserler yazmış, 476/1083'te idam edilmiştir.
- 2. Ebu'l Ferec Abdülvahit b. Muhammed el Harrani:** 11. asrın başlarında doğmuş, 486/1093 yılında Şam'da vefat etmiştir. Bir hadis kitabı vardır.
- 3. Ebu'l Hasan Ali b. Ömer b. Ali el Darir el Zahid:** 488/1095 yılında Suruç'ta vefat etmiştir.
- 4. Ebu'l Kasım Hasr b. El Hüseyin b. Hamid el Harrani:** Bağdat'ta tahsilini tamamlamış, akaide dair bir eser yazmıştır. 12. yüzyılın ilk yarısında vefat etmiştir.
- 5. Ebu'l Hasan Ali b. Ömer b. Abdus el Harrani:** 544?1149 yılında Bağdat'ta tahsil görmüştür. Tefsir ve vaaz kitapları yazmıştır. 29 Ekim 1164 yılında ölmüş; Farrudun ibn Teymiyye onun adına mersiye yazmıştır.
- 6. Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. el Abbas el Harrani:** el Muadil 560/1165 yılında vefat etmiştir.
- 7. Fityan b. Meyyah b. Hamd b. Süleyman el Sülemi el Harrani:** 513/1119 yılında Harran'da doğmuş, tahsilini Bağdat'ta yapmıştır. Kıraat, Tecvit ve Arap dili konusunda salahiyetli bir kişidir. 556/1171 yılında Harran'da vefat etmiştir.
- 8. Ebu'l Fazl b. Ebi'l Hucr Takiyyüddin Hamid b. Mahmut el- Harrani el Zahid:** 513/1119 Harran'da doğmuş, Bağdat'ta tahsilini tamamlamıştır. Nureddin Mahmut b. Zengi, Harran'daki Nuriye medresesini onun ders okutması için

yaptırmıştır. Hutbeler divanı altında bir kitabı vardır. 1175 yılında Harran'da vefat etmiştir.

9. Zahiruddin Mansur b. Nasr b. el Atar el Harrani: 579/1179 yılında 42 yaşında iken öldürülmüştür.

10. Muhammed b. Ali b.Sadakat el Harrani: 864/1188 tarihinde 94 yaşında Şam'da vefat etmiştir.

11. Ebu'l Sena Hammad b. Hibetullah el Harrani: 511/1117 Harran'da doğmuştur. Hadis ve tarih ilimleri ile meşgul olmuştur. Ülkeler arası kitap ticareti yapmış, Bağdat ve Herat gibi ilim merkezlerindeki âlimlerden faydalanmıştır. İskenderiye'de hadis okumuş, Harran Tarihi ve Benim İsmim Hammad adlı eserler yazmıştır. 592/1196 yılında Haran'da vefat etmiştir.

12. Takiyüddün Ebu'l Fazl b. El İmam Ebi'l Fazl İlyas b. Hamid el Harrani: Harran ve Bağdat'ta çeşitli âlimlerden ders almış daha sonra Musul'a yerleşmiştir. 593/1197 yılında orada vefat etmiştir.

13. Ebu'l Ferec Abdülmünim b. Abdülvahab b. Küleyb el Harrani: 500/Ekim 1106 Harranda doğmuştur. Hadis ilmiyle meşgul olan âlim, Bağdat ve Mısır gibi önemli merkezlerdeki âlimlerden ders almıştır. Hadis Hocaları adlı bir kitabı olan âlim, 596/16 Ocak 1200 tarihinde Harran'da vefat etmiştir.

14. Şemsüddin Ebu'l Feth Nasrullah b. Abdülaziz b. Abdus el Harrani: Tasavvufçu ve fakihdir. Harran ve Bağdat'ta okumuş, Şam'da ilmi sohbetler yapmıştır. Sala ile ilgili bir eser yazan âlimin 600/1204 yılından önce vefat ettiği tahmin edilmektedir.

15. Ebu Abdullah Espahmir b. Muhammed b. Numan el Harrani: Bağdat'ta şeyh Abdülkadir Geylani'den ders almış ve oraya yerleşerek. Abdülkadir Geylani'nin medresesinde Müderrislik yapmıştır. 601/6 Kasım 1204 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.

16. Necmüddin Ebu Muhammed Abdülmünim b. Ali b. Hibetullah el Harrani: 578/1182 yılında tahsil için Bağdat'a gitmiş, Hadis ve Fıkıh ilimleriyle meşgul olmuştur. 601/11 Aralık 1204'te Bağdat'ta vefat etmiştir.

17. Hazma b. Ali b. Kubbayti: 524/1129 yılında Haran'da doğmuş, Bağdat'ta Nizamiye medresesinde hadis, fıkıh ve Kur'an ilimleri okumuştur. 602/1206 yılında vefat etmiştir.

18. Ebu Muhammed Abdülmuhsin b. Ye'si el Harrani: Harran'da doğmuş, 1198 yılında Bağdat'a gitmiş ve orada Hadis, Fıkıh ve Hilafiyat okumuştur. 1212 yılında Hacca giderken Bağda'a uğramış bir yıl sonra vefat etmiştir.

19. Kadı Şemsüddin Ebu'l Feth Ömar b. Es'ad b. El Münecca el Harrani: 557/1162 Harran'da doğmuş, Şam ve Bağdat'ta hadis, fıkıh ve hilafiyat okumuştur. Harran Kadılığına yükselmiş Şam'da ders vermeye başlamıştır. Hanbelî fikhî üzerine bir eser yazan âlim, 618/1221 yılında Şam'da vefat etmiştir.

20. Ebu'l Rabi Kemalüddin Süleyman b. Omar el Müşebbek El Harrani: 620/1223 yılında Harran'da ölen âlimin hayatı hakkında pek bir bilgi yoktur. Sadece İtikat konusunda eserler yazdığı bilinmektedir.

21. Ebu'l Fazl Yusuf b. Fazlullah Sekkakini el Harrani: 600/1204 yılından sonra Ali el Ruhavi'den hadis okumuştur. Güzel şiirler yazan âlimin züht konusunda büyük bir eseri vardır.

22. Fahrüddin Muhammed b. Hıdır b. Teymiyye el Harrani: İbn Teymiyye ailesinin ilk büyük âlimlerindendir. 542/1148 yılında Harran'da doğan âlim burada eğitimini tamamladıktan sonra tahsiline Bağdat'ta devam etmiştir. 622/21 Şubat 1225 yılında Harran'da vefat etmiştir.

23. Ebu Bekr Abdullah b. Nasr b. Muhammed b. Ebi Bekr el Harrani: Harran ve Bağdat'ta çeşitli âlimlerden ders almış ve bir dönem Harran kadılığı yapmıştır. Kur'an ilimleri konusunda eserler yazan âlim, 624 yılında/1227 yılında Harran'da vefat etmiştir.

24. Yakub b. Sabir Berekat el Mancıniki el Harrani: 554/1159 yılında doğmuş, 626/Ocak 1229 tarihinde vefat etmiştir.

25. Nasıhuddin Abdülvahab b. Zaki b. Cümeyyi el Harrani: Harran'da Abdülkadir el Ruhavi'den ders almış, 628/1237 yılında Şam'da vefat etmiştir.

- 26. Ebu Abdullah Muhammed b. İmad el Harrani:** 542/1147 yılında doğmuştur. Mısır, Şam ve Bağdat'ta Hadis eğitimi gören düşünür, 632/1234 tarihinde vefat etmiştir
- 27. Muvaffakuddin Hamd b. Ahmed b. Muhammed b. Berekat el Harrani:** 533/1158 yılında Harran'da doğmuş, Harran ve Bağdat'ta eğitim görmüştür. İbn el Cevzi gibi âlimlerden ders almış, Harran'da müderrislik yapmıştır. 634/1236 yılında Şam'da vefat etmiştir.
- 28. Nashuddin Abdülkadir b. Abdülmümin b. Selamet el Harrani:** 564/1169 yılında Harran'da doğmuştur. Harran ve Bağdat'ta tahsilini tamamlamış, Fıkıh konusunda bir kitap yazmıştır. 634/1236 yılında Harran'da vefat etmiştir.
- 29. Seyfüddin Abdülğani b. Fahrüddin Muhammed b. Teymiyye el Harrani:** 581/1185 yılında Harran'da doğmuş, Harran hatibi diye ün yapmıştır. 603/1206 yılında Bağdat'a gitmiş, 639/1241 tarihinde Harran'da vefat etmiştir.
- 30. Abdülatif b. Ebi'l Ferec b. Muhammed b. El Kubbeydi:** 554/1159 tarihinde Harran'da doğmuştur. Çeşitli yerler gezen âlim, 641/1243 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.
- 31. Abdurrahman b. Omar b. Berekat el Hrrani:** Harran'da doğmuş; Musul, Halep, Şam ve Mısır'da ilim tahsil etmiştir. 619/1246 yılında vefat etmiştir.
- 32. Ebu'l Abbas Ahmed b. Selamet el Neccar el Harrani:** Doğum tarihi bilinmemektedir. 646/1248 yılında Harran'da vefat etmiştir.
- 33. Necmüddin Ebu'l Berekat Abdüsselam b. Abdullah b. Teymiyye:** 590/1194 Harran'da doğmuş, 603/1207 yılında Bağdat'a gitmiştir. Kur'an ilimleri, fıkıh, Arap dili, hesap, cebir konularında dersler alan âlim, 651/1253 yılında Hacca gitmiş; Hicaz, Şam Bağdat ve Harran'da hadis dersleri okutmuştur. 652/1254 yılında Harran'da vefat etmiş, Harran'daki Cebbane mezarlığına gömülmüştür.
- 34. İsa b. Selamet b. Salim el Harrani:** 551/1156 yılında doğmuştur. Hadisçidir. 652/1254 yılında vefat etmiştir.

- 35. Nasıhuiddin b. El Zerrad Ebu Bekr b. Yusuf b. Ebu Bekr el Harrani el Mukri:** 614/1247 yılında Harran'da doğmuştur. Harran, Şam ve Halep'te okumuş, pek çok kitap yazmıştır. 653/1255 yılında Halep'te vefat etmiştir.
- 36. Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülmünim b. Ammar El Harrani:** 603/1206 yılında Harran'da doğmuştur. Harran, Bağdat, Şam ve Kahire'de ilim tahsil etmiş, 671/1273 yılında Şam'da vefat etmiştir.
- 37. Abdülkadir b. Abdülğani b. Fahrüddin Teymiyye el Harrani:** 612/1215 yılında Harran'da doğmuş, Şam'da hadis okutmuştur. Hatiplik yapan âlim 671/1273 yılında Şam'da vefat etmiştir.
- 38. Ebu Abdullah Muhammed b. Tmin el Harrani:** Doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fıkıh okumuş, Kadı Beyzavi'den ilim okumak için İran'a gitmiştir.
- 39. Ebu Tahir İbrahim b. Yahya b. Gannem el Hanbelî el Harrani:** Doğum tarihi bilinmemektedir. Şekillerden mana çıkarma ve rüya yorumlarını kapsayan bir kitap yazmıştır. Bunların dışında üç kitabı günümüze kadar ulaşmıştır. 674/1275 yılında vefat etmiştir.
- 40. Ebu'l Ferec Abdullatif b. Abdülmünim el Harrani el Hanbelî:** 578/1182 yılında Harran'da doğmuştur. Hadis ve Fıkıh konularında ilim tahsil eden âlim, çeşitli eserler yazmıştır. 672/1273 yılında Kahire'de vefat etmiştir.
- 41. Cemalüddin Ebu Zekerriyya Yahya b. Ebi Mansur b. Ebi'l Feth b. Rafi el Harrani:** İbn el Ceyşi diye meşhur fakih ve muhaddistir. 583/1187 yılında Harran'da doğmuş; Harran, Bağdat ve Şam'da ders almıştır. Kitaplar yazan, münazaralarda bulunan, fetva veren âlim 678/1279 yılında Şam'da vefat etmiştir.
- 42. Ebu'l Mehasin Abdülhalim b. Abdüsselam b. Abdullah b. Muhammed b. Hıdır b. Teymiyye el Harrani:** 627/1230 yılında Harran'da doğmuştur. Meşhur bilgin İbn Teymiyye'nin babasıdır. Halep'te okumuş, 667/1269 yılında Moğol istilası dolayısıyla akrabalarıyla birlikte Şam'a gitmiştir. Şam Camii'nde vaazlar vermiş, çeşitli ilimlerde eserler yazmıştır. 682/1284 yılında Şam'da vefat etmiştir.

- 43. İzzuddin Ebu'l Izz Abdullaziz b. Abdülmünim b. El Sakr el Harrani:** 594/1198 yılında Harran'da doğmuştur. Bağdat'ta okumuş, 686/1287 yılında orada vefat etmiştir.
- 44. Necmüddin Ahmed b. Hamdan b. Şebib b. Hamdan el Harani:** 603/1207 yılında Harran'da doğmuş; Halep, Şam, Kudüs gibi merkezlerde okumuştur. Fıkıh konusunda eserler yazan âlim 695/1295 Kahire'de vefat etmiştir.
- 45. Şerefüddin Abdülğani b. Yahya b. Muhammed b. Kadı Harrani:** 645/1247 yılında Harran'da doğmuştur. Şam'da okuyan âlim Moğollardan kaçarak Mısır'a yerleşmiş, hazine nazırlığı yapmıştır. 709/1309 yılında Kahire'de vefat etmiştir.
- 46. Bedrüddin Ebu'l Kasım b. Muhammed b. Halid b. İbrahim el Harrani el Tacir:** 650/1252–1253 yılında Harran'da doğmuştur. Moğol istilasından kaçarak Şam'a yerleşmiş, Hadis ve Fıkıh okumuştur. 709/1309 yılında Şam'da vefat etmiştir.
- 47. Şerefüddin Abdullah b. Abdulhalim b. Abdüsselam b. Teymiyye el Harrani:** İbn Teymiyye'nin kardeşidir. 666/1267 yılında Harran'da doğmuştur. Moğol istilası yüzünden 2 yaşında iken ailesiyle birlikte Şam'a yerleşmiştir. Arap dili, tarih, biyografi sahasında geniş bilgisi olan âlim, 717/1317 yılında ölmüştür.
- 48. Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Omar b. Abdülhamit b. Zebatır el Harrani:** 637/1239 yılında Harran'da doğmuştur. Şam'da okuyan âlim 711/1311 yılında Mısır'a İbn Teymiyye'yi ziyarete giderken Frenkler tarafından esir edilmiştir. Bu esareti sırasında 718/1318 yılında Kıbrıs'ta vefat etmiştir.
- 49. Şerefüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdülvahit b. Sa'd b. Necih el Harrani:** Doğum tarihi bilinmemektedir. Hadis ve Fıkıh okumuştur. 727/1323 yılında Hac'dan dönerken ölmüştür.
- 50. Mecdüddin Ebu Fida İsmail b. Muhammed b. El Ferra el Harrani:** 645 veya 646/1248 yılında Harran'da doğduğu rivayet edilmektedir. Boşanma ve tırnak kesme ile ilgili cüz çıkarmıştır. 729/1329 yılında Şam'da vefat etmiştir.
- 51. Şerefüddin Abdülğani el Harrani:** Zeynüddin Ebu Muhammed Ubade b. Abdülğani b. Mansur el Harrani'nin babasıdır. Edip ve Fakih. olan alim Şam'da İbn Teymiyye'den hadis okumuştur. 705/1339 yılında Şam'da vefat etmiştir.

52. Zeynüddin Ebu Muhammed Ubade b. Abdülğani b. Mansur el Harrani: 671/1273 yılında doğmuş, Şam'da eğitim görmüştür. Arapça ve Kelam konularında ihtisas sahibi olan âlim 739/1339 yılında Şam'da vefat etmiştir.

53. Abdülkadir b. Muhammed b. Abdülvahit el Tebrizi el Harrani: 648/1250 yılında Harran'da doğmuş, Şam'da tahsil görmüştür. Safed ve Dimyat kadılığı yapan âlim 740/1339 yılında vefat etmiştir.

54. Şihabüddin Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdülğani el Alai el Harrani: 702/1303 yılında Şam'da doğan âlim tahsilini Şam'da yapmıştır. İbn Teymiyye'nin Fıkıh usulü ve hidaye Şerhini temize çekmiş, 745/1344 yılında Şam'da vefat etmiştir.

55. Bedrüddin Ebu Abdullah Muhamed b. Ahmed b. Sereya b. el Velid el Harrani: 670/1272 yılından sonra doğduğu rivayet edilmektedir. Şam'da okumuş, Kahire'de kadılık yapmıştır. 749/1348 yılında vefat etmiştir.

56. Zeynüddin Ebu Hafs Omar b. Sa'dullah b. Necih el Harrani: 1286 yılında doğmuştur. Şam'da okumuş, Fıkıh ve Feraiz alanlarında ün salmıştır. Şam'da hocalık yapan âlimin ölüm tarihi bilinmemektedir.

57. Nuruddin Ali b. Abdurrahman b. Şebib b. Hamdan el Harrani: Doktor ve ediptir.

2.2. HARRANLI KADIN ÂLİMLER

1. **Ayşe Bint Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Harrani:** H. 8yy./M.14.yy. İlk tahsilini Harran'da yapmıştır. Daha sonra Bağdat'a gitmiş orada hadis ilmi okumuştur. Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. H. 8yy./M. 14.yy. vefat etmiştir.

2. **Ayşe Bint Muhammed b. El-Müslim el-Harraniye:** H. 647/M. 1249 yılında Harran'da doğmuştur. Hadis okumuş ve çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Tanınmış edebiyatçı İbn Battuta Şam'da iken H. 726 yılında Umeyye Camiine girmiş, onun yanında kıraat okumuştur. Geçimini terzilik ile kazanmıştır. H. 736/M. 1336 Yılında vefat etmiştir.

3. **Ayşe bint Muhammed b. Yahya b. Bedir b. Ye’si el-Cezeri (el Harrani):** Es Salihiyye, Harran’a bağlı kasabalardan birisinde dünyaya gelmiştir. Hadis okumuş ve rivayet etmiştir. Ailesi ile birlikte Şam’a yerleşmiştir. H. 743/M. 1342 yılında Şam’da vefat etmiştir.
4. **Esmâ Bint Abdurrahman ibn Abdulvahit el Harraniye:** Harran’da doğmuş ve ilk tahsilini burada yapmıştır. Birçok öğrenci yetiştirmiştir. Fakat doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Yalnızca H. 706 yılında hayatta olduğu bilinmektedir.
5. **Fatime bint Abdurrahman el Harraniye:** H. 231/M. 845 yılında ailesinin Harran’dan Bağdat’a gittiği yıl doğmuş ve ilk tahsilini babasından almıştır. Babası ile birlikte Mısır’a gitmiştir. Altmış yılı aşkın bir süre namazgâhında yataksız olarak yattığı ve daima yün elbiseler giydiği için adı da Sufiyye (yani yünlü hanım) olarak halk arasında yayılmıştır. Birçok öğrenci yetiştirmiştir. H. 312/924 yılında Harran’da vefat etmiştir.
6. **Fatime bint Ahmed b. Atat b. Ahmed el Ruhavi el Kındî (el Harraniye):** Hadis okumuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. H. 739/M. 1338 yılında vefat etmiştir.
7. **Fatime bint Ahmed b. Kasım el Harraniye el Mekkiyye:** H. 710/M. 1310 yılında ailesinin hacca gittiği bir sırada Mekke’de doğmuştur. Harran’da eğitim görmüş ilk tahsilini dedesinden almıştır. Hadisçi olup birçok talebe yetiştirmiştir. Hadis bilgisini genişletmek için gittiği Medine’de h. 783/ M. 1310 yılında vefat etmiştir.
8. **Fatime bint Belhi el Harrani:** İlk tahsilini Harran’da yapmış, tahsilini genişletmek için seyahatler yapmıştır. 711 yılında vefat etmiştir.
9. **Hadice bint Muhammed b. Abdullah b. El Harrani:** İlk tahsilini Harran’da yapmıştır. Bilgisini genişletmek için Bağdat’a gitmiş orada hadis ilmi okumuştur. Oradan tekrar memleketine dönmüş birçok öğrenci yetiştirmiştir. H. 557’de Harran’da vefat etmiştir.
10. **Lübabe bint Yahya b. Ahmed el Harrani:** H. 8 yy. da Harran’da doğmuştur. İlk tahsilini burada dedesinden almış bilgisini genişletmek için birçok ilim merkezi

dolaşmıştır. Harran'a dönmüş burada bir öğrenci yetiştirmiştir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. H. 8/ M. 14. asırda yaşamıştır.

11. **Nahve bint Muhammed en Nasibiyle(el Harraniye):** H. 634/ M. 1236 yılında Harran'a bağlı Nahve kasabasında doğmuştur. İlk tahsilini Harran'da görmüş kendisini hadis alanında geliştirmiştir. H. 719/M. 1319 yılında vefat etmiştir.

12. **Selma bint Muhammed b. Muhammed ibn el Cezeri el Harrani:** Sadece Harran'a bağlı bir köyde doğduğu bilinmektedir.

13. **Sittudar bint Abdüsselam b. Teymiyye el Harrani:** İlk tahsilini memleketi Harran'da yapmıştır. Babası ve dedesinden birçok ders almıştır. Hadisçi olup birçok öğrenci yetiştirmiştir. H. 686/ 1287 yılında Şam'da vefat etmiştir.

14. **Sittuniem bint Ahmed b. Hemdan el Harrani:** 638/M. 1240 yılında Harran'da doğmuştur. İlk tahsilini memleketinde yapmış daha sonra ilmini genişletmek için birçok ülke dolaşmış ve Bağdat'a gitmiştir. Hadisçidir. H. 721/M. 1321 yılında Harran'da vefat etmiştir.

15. **Sittunni'em bint Yusuf b. Muhammed b. Muhammed Hibetullah en Nasibi (el Harrani)** Harran'a bağlı kasabaların birinde doğmuştur. Hadisçi olup Harran'da tahsil görmüştür. H. 8. / M. 14. asırda vefat etmiştir.

16. **Zeynep bint Abdullah b. Abdulhalim b. Teymiyye el Hanbeliyye el Harraniye:** Harran'da doğmuştur. İlk tahsilini babası ve amcalarından almıştır. Daha sonra Bağdat'a gitmiş ve orada hadis dersleri ve rivayet usulü öğrenmiştir. Harran'a dönerek orada birçok öğrenci yetiştirmiştir. Ders verdiği öğrencilerden biri de tanınmış âlim İbn Hacer el Eskalani dir. H. 735/ M. 1334 yılında Harran'da vefat etmiştir.

17. **Zeynep bint Mekki b. Ali b. Kamil el Harrani:** H. 624/ M. 1226 yılında Harran'da doğmuş ilk tahsilini bura da aldıktan sonra Bağdat'a gitmiştir. Hadis öğrenmiş ve orada birçok öğrenci yetiştirmiştir. H. 688/M. 1289 yılında Harran'da vefat etmiştir.

BÖLÜM 3: HARRAN OKULU'NUN İSLAMİ İLİMLERE, DÜŞÜNÜRLERE VE EVRENSEL KÜLTÜRE ETKİSİ

Harran Okulu, tarih boyunca bilim ve düşünce dünyasını etkileyen bir merkez olmasının yanında Hadis, Tefsir, Tasavvuf, Kelam ve Mezhepler Tarihi gibi İslami İlimleri de etkileyen oldukça önemli bir merkez olmuştur. Tercüme faaliyetleriyle Grek ve Yunan kültürünün ve felsefesinin etkisinde kalan Harran Okulu doğal olarak İslami ilimleri de etkilemiştir. Taşınılan yeni felsefi hareket İslami ilimlere alışılmışın dışında yeni bir format, yeni bir soluk kazandırmıştır. Olumlu veya olumsuz anlamda mutlak bir etkilenmeyi bilim dallarının her birinde görebilmekteyiz. Bu faaliyetler sadece bilim dallarını değil, bilim adamlarını da derinden etkilemiştir. Bunun yanında literatüre etki ettiğini de kullanılan yeni ve farklı kelimelerden görebilmekteyiz. Kısacası etkilenme bilimsel faaliyetlerinin tümünde görülmüştür.

Bu bölümümüzde ilk olarak Harran okulunun İslami İlimlere etkisini, etkilenmenin daha çok hangi yönde olduğunu, ikinci olarak da Harran Okulunun etkilediği bilim adamları ele alınacaktır. Kültürlerin birbirini etkilemesinde bazı köşe taşları tarihte önemli bir yer teşkil eder. Harran da bu köşe taşlarından biridir. Birçok kültürü sinesinde barındıran Harran tarihin gizli bir hazinesi (kenz) özelliğine sahiptir. Bu sebeple incelenmeyi, hakkında araştırma yapmayı fazlasıyla hak etmektedir. Bizim burada ele aldığımız bulguların yanında gözden kaçan daha nice güzellikler vardır. Bu sebeple daha tafsilatlı ve ayrıntılı çalışmaları da önümüzdeki zamanlarda görmeyi umuyoruz.

3.1. HARRAN OKULUNUN İSLAMİ İLİMLERE ETKİSİ

Bu bölümde Harran okulunun Arap dili ve edebiyatına, tefsire, hadise, kelama tasavvufa ve İslam hukukuna etkilerinden bahsedeceğiz.

3.1.1. HARRAN OKULUNUN ARAP DİLİ VE EDEBİYATINA KATKISI

Sabit b. Kurra başta olmak üzere Harranlı bilginlerin Yunan biliminden ve diğer bilimlerden felsefe, mantık, tıp, astronomi vs. gibi alanlardan Arapçaya yaptıkları tercüme ile bu bilim dallarında yazdıkları eserlerin Arap diline birçok açıdan katkı sağladığı görülür. Felsefe birikimi, Yunan düşüncesinin İslâm düşüncesi üzerine ağırlığını hissettiren en

önemli alanlardan biridir. Felsefe ve felsefi düşünce, Arap dili ve edebiyatında, sistematize etme, maddeler arasında irtibat kurup sebep-sonuç ilişkisi ortaya koyma, soyut düşünce gibi açılardan tesirini göstermiştir. İslam dünyasında araç ilmî olarak görülen mantık ise, dille alakalı yönü olması nedeniyle Arap dili ve edebiyatını felsefeden daha fazla etkilemiş, özellikle mantık yöntemleri Arap edebiyatında uygulamaya konulmuştur. Aristo'nun Kategoriler, Hermenutik, Kıyas, Burhan, Cedel, Hikmet, Retorik ve Poetika bölümlerinden oluşan Organon külliyyatının değişik aralıklarla Arapçaya tercüme edilmesiyle birlikte biçimsel ve içerik yönünden Arapçaya tesiri olduğu görülür.

Arap dili ve edebiyatında daha önce olmayan biçimsel değişiklikler olmuştur. Bu biçimsel değişiklikler, kavram oluşturma, bunların tarifi, konu, konuların bölümleri, belli bir sıra gibi özelliklerdir. Mantık ilmî sayesinde dil ve edebiyatta konular zaman süreci içerisinde sistematik hale gelmiştir. Mesela, Basra dil ekolünün dil kurallarını oluştururken; mantık esaslarından yararlanmalarının bu etkinin sonucu olduğu görülür. Basralı dil âlimleri felsefe ve mantık eserlerinden biçimsel ve sistematik yönden yararlanmışlardır. Bu ilimlerden yararlanma bu eserleri okuyup inceleyen ilk dilcilerde peyder pey etkisini göstermiş, gramer konularında mantık ilminin kıyas metodu yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İçerik yönünden etki ise şekil yönüne göre oldukça az olmuştur.

Ahmet Emin, felsefe ve mantık ilimlerinin Arapçaya tesiri hakkında şu görüşlere yer verir: “Yunan kültürü İslamî ilimlerin tedvini aşamasında ilimlere şekil ve içerik açısından etkisini göstermiştir. Şekil yönünden en büyük etkiyi mantık ilmî yapmış dil ve edebiyatta olduğu gibi bütün ilimleri Şekil yönüyle etkilemiştir. Dilde, kıyas, burhan, cedel, safsata, hitabet ve şiir konularına önem verilmiştir. Sîbeveyhi (180/796)'nin el-Kitâb adlı eserinde mantıktan yararlandığı görülür. O, kelimeyi isim, fiil ve harf şeklinde üçe ayırarak; bunları kısım kısım açıklamıştır.

Felsefe ve mantık ilimleri, gramerin yanı sıra edebiyat, şiir, kitabet ve belâgat alanında da tesirler yapmıştır. Biçimsel yönden edebiyat teorileri ve tarifleri, konuların taksimi gibi hususlara ağırlık verilmiştir. Helenistik kültürden Poetika ve Rethorik dışında dil ile ilgili pek eser çevrilmediğinden; içerik olarak etki fazla görülmez. Poetika ve Rethorik'a, ilk çevirilerindeki hatalar ve içeriklerine Müslümanların yabancı olmaları

nedeniyle tam olarak anlaşılammıştır. Sadece Rethorik adlı eserin üçüncü bölümünde yer alan “ibare”/uslûb konularına yabancı olunmadığından bu bölümden önemli ölçüde yararlanılmıştır. Felsefe ve mantık ilimlerinin Arap dili ve edebiyatında biçime etkisi son derece önemli olmuş, içerek etkisi ise genel konulara göre kısmî olmuştur. Ancak bu etkilenme olumlu anlamda sonuç vermiş ve dil ve edebiyat ile ilgili teori, kavram ve usuller ayrıntılarına kadar ele alınmış; sistematik olarak dil ve edebiyat teorileri konulmuştur (Özdoğan, 2006).

3.1.2. HARRAN OKULUNUN TEFSİRE ETKİSİ

Hilmi Ziya Ülken, İslam düşüncesinin en önemli fikir kaynağının Yunan Felsefesi olduğunu, fakat bu tesirin doğrudan değil, Helenistik felsefe kanalıyla meydana geldiğini ifade eder. Helenistik felsefenin önemli okullarından biri olan Harran’ın, Yeni Eflatunculuk ve Fisagorculuğun İslam dünyasına geçişinde köprü rolü oynadığını bilinen bir husustur.

Harran Okulunun bir bütün olarak İslam düşüncesi üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. H. Ziya Ülken, Abbasiler devrinde Süryancadan Arapçaya yapılan tercüme hareketlerinin, yalnız felsefe cereyanlarının doğmasına değil, Kelam, Fıkıh ve Tasavvuf hareketlerinin gelişmesine etki ettiğini ifade eder. Ülken, her ne kadar burada Tefsirden söz etmiyorsa da, Abbasiler devrindeki bu tercüme hareketlerinin ortaya çıkardığı felsefi görüşlerin Tefsire de yansıdığını biz biliyoruz. Nitekim Tefsir Usulü yazarları, bu etkiden söz etmektedirler.

Ünlü oryantalist Ignaz Goldziher, “İslam Tefsir Ekolleri” adlı eserinin dördüncü bölümünü Tasavvufi Tefsir Ekollerine ayırmıştır. Goldziher bu bölümde Helenizmin, Yeni Eflatunculuğun, Hermetizmin, Gnostizmin, İskenderiye Okulu ve Filon’un Tefsir ilmine etkisini konu edinir. Kuşkusuz Harran, Goldziher’in Tefsir ilmine etki ettiğini belirttiği bütün bu akımların neşvünema bulduğu en önemli bir Helenistik merkezdir. Bundan dolayı Harran’ın da diğer Helenistik okullar gibi Tefsir ilmine etkisinden bahsedebiliriz.

Antik çağ Yunan Felsefesinin Tefsir ilmine etkisinden söz eden bir başka Batılı yazar da Pierre Lory’dur. Ona göre, kutsal metinlerin vecde duyarlı tefsir ve yorumlanması, ne sufi harekete, ne de genel olarak İslam’a hasır. Bu anlayışın ilk büyük temsilcisi

olarak kabul edilen kişi, İskenderiyeli Filon'dur. (M.Ö:25-M.S:50) Büyük bir Yahudi bilgini olan Filon, Musa Peygamber ile Eflatun'u özdeşleştirmiş, Tevrat'ın allegorik yorumunu geliştirmek suretiyle Tevrat ile Yunan Felsefesini özdeşleştirme ameliyesini temellendirmişti. Esasen antik çağ sonundaki felsefede bu 'yorumlayıcı yöntem' sık rastlanır. Bu yöntemde doğa ile kitaplar (kutsal kitaplar ve felsefe kitapları) özdeş olarak işlenir. Böylece doğa, Tanrı'nın kitabı, 'aşkın olanın simgesi olur; kitaplarla mitoslar gizli gerçeğin belgeleri yapılır. Daha önce sofistlerin ve Stoa Okulu'nun kullandığı bu yöntemi, ilk defa sistemleştiren ve geliştiren Filon olmuştur. Lory'e göre, Filon'un bu metodu, ilk asır Hıristiyan ilahiyatçıları nezdinde geniş bir şekilde şöhret bulmuş ve gelişmiştir. Nitekim Hıristiyan filozofları, tanrısal logos'un İsa'da insan biçiminde görüldüğünü açıklarken, Filon'un yöntemini kullanmışlardır. İskenderiye'de ortaya çıkan, kutsal metinlerin vecde dayalı tefsir biçiminin Yahudilik ve Hıristiyanlıktan sonra İslam'da da tekrarlandığını görüyoruz.

Kurra'nın bizzat kendisi, akletmeme ile iman etmemenin sonucunu "rics" (pislik) olarak ifade etmek suretiyle akıl ve imanı eş değerde tutmuş; akletme, tefekkür, tezekkür ve tedebbür gibi kavramlara sık sık yer vermiştir. Bu, Kurran'ın düşünme ve akla verdiği önemi gösterir. Kurran'ın akletmeye verdiği bu özel itinanın sonradan giderek Tefsir geleneğinde de bedenleştiğini ve bunun sonucunda Dirayet/Re'y Tefsirinin doğduğunu görürüz.

İslam'ın erken dönemlerinde Tefsir ilimi giderek Hadis ilminden bağımsızlaşarak kendi başına bir sistem haline gelirken, tefsir kelimesi yerine yavaş yavaş tevil kelimesinin de kullanılmaya başlandığını görürüz. Tefsir kelimesinin anlam içeriğini daha da genişleten tevil kavramı ile birlikte Tefsir disiplini giderek dışa açılmış ve rivayetten dirayete doğru bir hareketlilik gözlenmiştir. Rivayet geleneği (Me'sur Tefsir) üzerine bedenleşen Tefsir disiplininin; rivayet taraftarları ile rey taraftarları arasında uzun münakaşalardan sonra rey ve dirayete doğru yol aldığını biliyoruz. Tefsir, rivayetten, rey ve dirayet sürecine geçerken, genişleyen İslam topraklarındaki yeni fikir akımlarını da içine alacak şekilde genişlemiş, özellikle Abbasiler dönemindeki tercüme hareketleri bu etkilerin içinde önemli bir rol oynamıştır. Mutezile'nin aklın mutlak sultasına dayalı tefsir anlayışı da Dirayet/Re'y Tefsirine hız vermiş buna paralel olarak İslam düşüncesi daha da dışa açılmıştır. Dirayet Tefsirinin

gelişmesi, klasik Yunan düşüncesinin Tefsir kaynaklarına nüfuz etmesini kolaylaştırmış; bu da giderek Felsefi Tefsir ve Tasavvufi Tefsir geleneklerinin açığa çıkmasını sağlamıştır.

Tefsir Usulü yazarlarından Muhammed Huseyn ez-Zehebî de, “et-Tefsir ve’l Mufessirun” adlı eserinde, “Filozofların Tefsiri” başlığı altında, “Eflatuncu Tefsir” (Tefsiren Eflatuniyyen) kavramını kullanarak bu nevi tefsire örnekler verir. Zehebî’nin verdiği bilgilerden anlaşılacağı üzere, antik Yunan düşüncesinin ve Helenizmin Tefsir ilmine etkisi sadece Tasavvufi/İşari Tefsir geleneğinden ibaret kalmamış, başlı başına bir Felsefi Tefsir geleneği de doğmuştur. Ne var ki, Tasavvufi/İşari Tefsir geleneğine uygun olarak Kuran’ı baştan sona yani Fatıha suresinden Nass suresine kadar tefsir eden müstakil Tefsir kitapları yazılmış olmasına rağmen, aynı doğrultuda baştan sona Felsefi Tefsir geleneğinde bir tefsir kitabı yazılmamıştır. İsmail Cerrahoğlu, Felsefi Tefsirleri ele alırken, felsefecilerin Kuranın tümünü tefsir etmediklerini; ama bazı ayetlerini felsefi görüşler açısından tefsir ettiklerini belirterek, bu nevi tefsirlere İhvan-ı Safa’dan, Farabî’den ve İbni Sina’dan örnekler verir. Sufi Tefsirin aşırı biçimi olan Batıni tefsirler de Yunan Felsefesinin önemli izlerini taşır. Tefsir müdevvenatında klasik Yunan düşüncesinden tevarüs eden görüşlerin Tefsire çoğunlukla dirayet menfezinden girdiği anlaşılmaktadır.

Başlangıçta Kuran ayetleri, isnadı Hz. Muhammed’e ve ashabın ileri gelen âlimlerine dayandırılan rivayetlerle açıklanmaya çalışılıyordu. Ancak zamanla Kuran tefsirinde sadece bu rivayetlerin kâfi gelmediği görüldüğünden dirayet ve rey ile tefsir etme ihtiyacı doğdu. Birçok şiddetli tartışmadan sonra, ancak çeşitli kayıt ve sınırlamalar altında kabul gören Dirayet Tefsiri giderek gelişimini tamamladı. Dirayet Tefsir geleneği, dışa açılan bir kapı işlevi gördü. Zamanla bu tefsirler, gelişen, ilim, fen, fikir ve ortaya çıkan mezheplere göre çeşitlilik gösterdi.

Dirayet/Re’y Tefsiri, kendisinden sonra gelişecek olan felsefi, sufî, batıni, i’tizali tefsirlere hatta günümüzdeki modernist ve bilimsel tefsirlere kapı aralamış olması bakımından bizi burada ilgilendirmektedir. Zamanında Dirayet/Re’y Tefsiri kapısı açılmamış olsaydı, Harran Okulunun temsil ettiği görüşlerin Tefsir müdevvenatına yansımalarının gerçekleşmesi zor olacaktı.

Erken dönemlerde Rivayet Tefsirinin en önemli ilk eserini veren Taberi dahi, bazı konularda reye başvurmaktan kendini alamamıştır. Nitekim Taberi, Allah'ın arş üzerinde oturmasını tevil etmiş, bu sebeple de Hanbelîlerin yoğun tepkilerine maruz kalmıştır. Tefsirde reyci tevil geleneğinin ilk ismi, İbn Abbas'ın en güvenilir öğrencisi Mücahid'dir. Dirayet Tefsirinin en önemlilerinden biri olan Fahreddin er-Razi'nin (606/1209) Mefatih'ul-Gayb adlı tefsiri, ahlak, felsefe ve astronomi konularını büyük bir vukufle ele aldığı gibi, bir kısım tasavvufi beyanlara da yer vermiştir. Razi'nin bu tefsiri, daha sonraki Dirayet Tefsirleri üzerinde çok önemli bir etki bırakmıştır. Daha sonraki birçok Dirayet Tefsirinde de felsefi izahlara rastlamak mümkündür. (İnan, 2006).

Dirayet/Rey Tefsirinin açtığı yol zamanla Mutezili bilginlerce daha da açılmış ve bu menfez giderek genişlemek suretiyle klasik Yunan düşüncesinin Tefsir ilmine nüfuz etmesine imkân tanımıştır.

Özetle İskenderiye ve İskenderiye'nin izindeki Harran Okulu'nda mayalanan felsefi cereyanlar, diğer İslami ilimlere nüfuz ettiği gibi Tefsire de nüfuz etmiştir. Tefsir geleneği, bu etki ve nüfuzları kendi sistematiği içinde tölere ederek kendi bünyesine uyarlamaya çalışmışsa da kontrol edemediği bir alan da vücuda gelmiş ve bunun sonucunda Kur'an ayetlerini batini yorumlarla ele alan Tefsir cereyanları ya da Kuran'ın amacı dışına sapsakla tenkit edilen Felsefi Tefsir ve Nazari Tefsir biçimleri oluşmuştur. Özellikle Re'y Tefsirinin doğuşu ile birlikte, Tefsirin Felsefeye ve Felsefi Tasavvufa açılan penceresinden Tefsir ilmine nüfuz eden cereyanlarda Haran Okulu'nun esintisini duyumsamak her zaman mümkündür (İnan, 2006).

3.1.3. HARRAN OKULUNUN HADİSE ETKİSİ

Harran bölgesinde doğmuş ya da bu bölgede yaşamış Kütüb-i Sitte'de rivayeti bulunan birçok hadis âlimi vardır. Şimdi Kütüb-i Sitte müelliflerinin Harranlı hocalarından kısaca bahsetmeye çalışalım.

1.Malik b. Enes'in Harranlı Hocaları

İmam Malik'in Muvatta'ında kendilerinden bizzat rivayet naklettiği hocalarından Harranlı olan üç kişi vardır. Malik bu üç hocasından toplam altı hadis rivayet etmiştir (Eren, 2006:281).

1. Abdülkerim b. Malik Ebû Saîd

Malik, Abdülkerim'den 1 hadis rivayet etmiştir. Diğer müellifler kendisinden vasıtalarla nakleder. Ahmed b. Hanbel 55, Buhârî 7, Müslim 6, Tirmizî 6, Nesâî 9, Ebû Dâvûd 6, İbn Mâce 15 ve Dârimî de Onun 13 rivayetine yer vermiştir.

2. Zeyd b. Ebî Üneyse Ebû Üsâme

Mâlik, Zeyd'den 1 hadis rivayet etmiştir. Muvatta'ın Şeybânî nüshasında Malik'in Ondan herhangi bir rivayeti bulunmamaktadır. Ahmed b. Hanbel 10, Buhari 1, Müslim 17, Ebû Davud 7, Tirmizî 6, Nesâî 21, İbn Mâce 2 ve Dârimî alimin 6 rivayetine yer vermiştir.

3. Sadaka b. Yesâr

Mâlik Sadaka'dan 4 hadis rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel 10, Müslim 1, Ebû Dâvûd 1, Nesâî 1 ve İbn Mâce Onun 1 rivayetini almıştır.

Görüldüğü gibi, Hadis kaynaklarında, özellikle Zeyd ile Abdülkerim'in rivayetlerine çok yer verilmiştir. Sadaka'nın ise, Müsned'de on rivayeti vardır. Mâlik ondan dört hadis aktarırken, diğer müellifler kendisinden sadece birer rivayet nakletmiştir.

2. Ahmed b. Hanbel'in Harranlı Hocaları

Ahmed b. Hanbel, Harranlı muhaddislerin bazılarını tanımakta, onlar hakkında bilgi verip, Onların güvenilirlik derecelerine dair aralarında mukayeseler yapmaktadır. Onun Müsned'inde kendilerinden bizzat rivayet naklettiği Harranlı ravi sayısı altıdır. Ahmed b. Hanbel özellikle bunların üçünden çok rivayette bulunmuş ve Ahmed b. Abdilmelik'in 67, Muhammed b. Seleme'nin 43 ve Mervan b. Şücâ'nın 12 rivayetine yer vermiştir. Ahmed b. Abdilmelik'ten Buhârî de dört hadis almıştır (Eren, 2006: 284). Bu da Onun aynı zamanda Buhârî'nin de hocası olduğunu göstermektedir.

Muhammed b. Seleme'den, Ahmed b. Hanbel vasıtasıyla Ebû Davud 52, Nesâî ise başkaları vasıtasıyla 18 rivayet nakleder. Ahmed b. Hanbel'in sadece iki rivayetine yer verdiği Mahled b. Yezîd'den ise başkası vasıtasıyla Buhari 13, Nesâî de 27 rivayet nakletmiştir. Bu sayılara göre, Kütüb-i Sitte'de Harranlı ravilerden Muhammed b.

Seleme ile Mahled b. Yezîd'in rivayetlerinin ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. (Eren, 2006).

3. Buhârî ve Müslim'in Harranlı Hocaları

Buhârî'nin Sahih'inde kendilerinden bizzat rivayet naklettiği Harranlı kişi sayısı üçtür. O, bunlardan Ahmed b. Abdilmelik'ten dört hadis rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel de bu kişiden 67 rivayet naklettiği için O aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in de hocasıdır. Buhari, Amr b. Hâlid'den 25 rivayet nakleder. Ondan Buhârî'den başka sadece İbn Mâce, Muhammed b. Yahya vasıtasıyla iki hadis aktarmıştır. Yani bu kişinin rivayetleri için Buhârî'nin kitabı önemli bir kaynaktır. Buhari, Harranlı üçüncü hocası Abdülğaffâr b. Davud'dan ise iki hadis rivayet etmiştir. Buhari'nin görüştüğü tahmin edilen; fakat kendisinden, başkası vasıtası ile tek rivayette bulunduğu Ahmed b. Yezîd adlı Harranlı bir hocası daha vardır. Zayıf bir ravi olduğu anlaşılan bu Şahsın kütüb-i sitte'de hiç rivayeti bulunmamaktadır (Eren, 2006).

Müslim Sahih'inde Harranlı ravilerden sadece bir kişiden iki rivayet nakleder. Bu kişi İsmi el-Hasen b. Ahmed b. Ebî Şuayb Ebû Müslim'dir. Dârimî ile Tirmizi de aynı şahıstan yine ikişer rivayet nakletmişlerdir. Bu kişi, üç imamın da kendisinden bizzat rivayet naklettikleri hocalarıdır.

4. Ebû Dâvûd'un Harranlı Hocaları

Kütüb-i Sitte'de Harranlı ravilerden en fazla sayıda rivayetin Ebû Davud ile Nesâî'nin Sünenlerinde olduğu görülmektedir. Ebû Davud, kitabında Harranlı dört muhaddisten bizzat rivayette bulunur. O, Ebû Cafer en-Nüfeylî'den 141, Müemmel b. el-Fadl'dan 25, Abdülaziz b. Yahya'dan 21 ve Ahmed b. Ebî Şuayb'dan 16 rivayet nakletmektedir. Ebu Davud, hocası Ahmed b. Hanbel vasıtasıyla da Muhammed b. Seleme'nin 52 rivayetine yer vermiştir. Bu dört kişinin diğer kaynaklarda rivayet sayısı yok denecek kadar azdır. Ebû Davud'un Sünen'i ise Harranlı muhaddislerin rivayetleri için oldukça önemli bir kaynaktır.

5. Tirmizî, Dârimî ve İbn Mâce'nin Hocaları

Yukarıda Müslim'in hocası olarak tanıttığımız el-Hasen b. Ahmed b. Ebî Şuayb'ın aynı zamanda Dârimî ile Tirmizî'nin de hocası olduğunu belirtmiş, üç müellifin de ondan

ikişer rivayet naklettiğini söylemiştik. Tirmizî'nin başka Harranlı hocasını bulunmamaktadır. Dârimî'nin ise Harranlı iki hocası daha vardır. O, Sünen'de bunların birinden sadece bir rivayet nakletmiş, diğerinden nakilde bulunmamıştır. Bunlar, Musab b. Saîd Ebû Hayseme ve Ebû Saîd'dir

İbn Mâce, Harranlı ravilerden iki kişiden rivayet nakletmiştir. Onlar İsmail b. Ubeyd b. Ömer b. Ebî Kerîme Ebû Ahmed ve Hâşim b. el-Kâsım b. Şeybe b. İsmail b. Şeybe Ebû Muhammed'dir (Eren, 2006).

6. Nesâî'nin Harranlı Hocaları

Nesâî, Kütüb-i Sitte müellifleri içinde en çok sayıda Harranlı raviden rivayet edendir. O, Harranlı ravilerden Muhammed b. Süleyman'dan (213/828) "Ebû Davud" dediği birisi vasıtasıyla; Muhammed b. Musa b. Ayen'den (223/838) ise başka birileri vasıtasıyla rivayet nakletmiştir. İkinci kişiden Buhârî de başka biri vasıtasıyla bir hadis almıştır.

Nesâî'nin kendilerinden rivayet naklettiği Harranlı hocalarının sayısı yirmi civarındadır. Matbu Sünende bunların on iki tanesi bulunmaktadır. Beşten fazla rivayetine yer verdiklerinin adları ve rivayet sayıları şöyledir: Ahmed b. Süleyman 104, Süleyman b. Seyf 58, Abdülhamid b. Muhammed 15, Muhammed b. Vehb 12, Amr b. Hişâm 10, Muhammed b. Madân 9 ve Muhammed b. Yahya 8.

Görüldüğü gibi Nesâî en fazla sayıda Harranlı hocaya sahip olan müelliftir. Nesai'den sonra Ahmed b. Hanbel ile Ebû Davud gelmektedir. Dokuz kitap müellifi içerisinde Harranlı ravilerin rivayetlerine en fazla yer verenler de yine bu üç müellif olmuştur. Harranlı ravilerin rivayet ettikleri hadisler, bilhassa bu üç müellifin eserinde toplanmış bulunmaktadır. Ele alınan şahıslar içerisinde sika olanlar bulunmakla birlikte zayıf olarak nitelenen şahıslar da bulunmaktadır. Bu şahıslardan bazıları hakkında ise ihtilaf vardır (Dilek, 2006: 299–314).

3.1.4. HARRAN OKULU'NUN KELAMA ETKİSİ

Süratle genişleyen İslâm devletinin bürokratik işleri hızla çoğalıyordu. Araplar bu konuda geniş bir tecrübeye sahip değillerdi. Onun için Fars ve Bizans uygarlığı içerisindeki şehirlerde yetişmiş elemanlardan yararlanma yoluna gittiler. Büyük çapta

bürokrasiyi onlara teslim ettiler. Ehli Kitap oldukları için İslâm'a en yakın kişiler olarak, özellikle de Hıristiyanları tercih ettiler. Böylece onlar, Müslümanlar arasında üst bir konuma yükseldiler. Böyle bir ortamda Müslümanlarla Hıristiyanlar yakın ilişki içerisinde oldular. Bu durum, kısa sürede karşılıklı fikirlerin yayılmasına ve tartışılmasına vesile oldu. Onların çoğu Yunan felsefesinden haberdar idiler, özellikle Harran'da Yeni Eflatuncu düşünce canlı bir şekilde tartışılıyordu. Yahya ed-Dımaşkî ve Ebu Kurra gibi hem lâhutî hem felsefî yönü olan Hıristiyan alimler, daha önce kendi aralarında tartıştıkları Allah'ın mutlak hayır olduğu, Allah'ın insanlar için ancak iyi olanı dileyebileceği, Allah'a sıfat isnat edilemeyeceği, bazı dini nasları anlamada mecazın ve tevilin gerekliliği, insanda irade hürriyetinin olması gerektiği gibi konuları, felsefî boyutlarıyla birlikte Müslümanlarla tartışmaya başladılar. Mutezile kelâmcıları, İslâmî öğretiyi onlara karşı savunmanın, onların kullandığı kavramlar ve akli delillerden geçtiğini gördüler ve süratle bu sahada kendilerini yetiştirme yoluna gittiler.

Fetihler sonucu Müslümanların eski din ve kültür çevreleriyle karşılaşmaları, o din ve kültürlerin milletleriyle çeşitli konularda münazara ve münakaşaya girmeleriyle ve buna ilâveten o milletlerden çoğunun İslâm'a girmeleri, ancak çoğunun eski inançlarının etkisinden birdenbire sıyrılamamalarının verdiği psikolojik bir hal içinde, yeni dindeki bazı meseleleri bağdaştırma çabalarıyla, daha 7. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâm toplumunda ilk safhada dinî-siyasî görünümlü bir fikir hareketliliği doğdu.

Hıristiyanlarla, Müslümanların yaptıkları tartışmalar, daha Emeviler'in ilk devirlerinde başlamıştı. Yezid'in müşavirliğini yapan ünlü Hıristiyan kelâmcısı Yahya ed-Dımaşkî (John of Damascus)'nin, bir eseri, bir Hıristiyan ile bir Müslüman'ın, kendi dinini nasıl savundukları hakkındadır. Bu münakaşalar Abbasiler'in ilk devirlerinde de devam etmiş; hatta Me'mun gibi halifeler bunu teşvik etmişlerdir. Meselâ söz konusu halifenin huzurunda Harran rahibi ve Yahya ed-Dımaşkî'nin talebesi olan Ebu Kurra ile al-Attâbî arasında Hz. İsa hakkında şiddetli münakaşalar cereyan etmiştir. Bu tartışmaların Mutezile kelâmının oluşumunda etkili olduğu konusunda şüphe yoktur.

Yaşadığı dönemde Şark Hıristiyanlığının en büyük ruhani âlimi olan Yuhanna ed-Dımaşkî'nin Emevî halifelerine kâtiplik yaptığı dikkate alındığında bu etkilenmenin boyutlarını daha iyi anlaşılacaktır. Nikolson ve M.Watt'ın da ifade ettiği gibi Yahya

ed-Dımişki'nin fikri plânda en iyi temsilcisi olan Ebu Kurra, Me'mun döneminde Müslümanlarla yaptığı tartışmalarla ve yazdığı eserlerle, Mutezile kelâmcılarını etkilemiştir. Özellikle Mutezile kelâmcıları zındıklar, Batıniler ve Maniheistler gibi İslâm'a karşı açık veya gizli olumsuz bir tavır takınan gruplara karşı mücadele verebilmek için, her ne kadar bazı konularda farklı düşünceler de Teodor Ebu Kurra gibi Ehl-i Kitab'a mensup kişilerin düşünce ve metotlarından yararlanma konusunda endişe etmemişlerdir.

Ebu Kurra, özellikle Hıristiyan inancı açısından Allah'ın tabiatı Teslis'in savunulması hakkında Mutezile kelâmcılarının öncüleri konumundaki âlimlerle geniş tartışmalara girmiştir. Bu durum Mutezile'nin beş temel prensipleri çerçevesinde oluşan doktrinal sisteminin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Bu tartışmalara Ebu Kurra'nın özellikle Aristo mantığını ve eski Yunan filozofların fikirlerini kullanarak cevap vermesini hesaba katacak olursak, Mutezile âlimlerinin aklî ilimlere, özellikle de ilk merhalede mantığa ilgilerinin kaynağı daha kolay anlaşılır. (Coşkun, 2006)

Etkilenme, kelamın fikri boyutuyla beraber kullandığı literatüründe de direk olarak hissedilmiştir. Örnek olarak, Mutezile Kelâmcıları, Kuran'da geçmeyen, cevher, araz, varlık ve yokluk gibi kavramları, Harran Okulu etkisindeki felsefi tavırla uyumlu olarak Allah hakkında konuşurken kullanmışlardır. Ancak bu kavramlar, Mutezile'nin anlam dünyasında yeniden şekillenmekte ve bu kavramlardan Kuran'da anlatılan Allah inancının akli savunması yapılırken faydalanılmaktadır. Örneğin Aristoteles cevher kavramını, basit cisimler ve varlıkların kendinde mevcut sebebi olarak iki anlamda kullanırken, Mutezile kelâmcıları, bölünme kabul etmeyen öz anlamında, “cevher-i ferd ve cevher-i vahid” gibi kavramları kullanmışlardır. Mutezile Allah için, cevher, araz, cisim vb. kelimelerin yüklem yapılmasına karşı çıkmışlardır.

Mutezile'nin din dilindeki tenzihi yapısının oluşumunda Harran Okulu düşünürlerinin rolü vardır. Her iki akımın rağbet ettiği bu din dili, Tanrı'yı olumsuz anlamda, tamamen bilinemez ve kavranamaz bir varlık haline getirmek yerine, her türlü eksikliği O'ndan münezze kılma işlevi görmektedir. Harran Sabiilerine göre Tanrı, hiçbir şeye benzemeyen, bambaşka bir varlık olması yüzünden O'na sıfatların atfedilmesi mümkün değildir. Tanrı'nın sıfatlarının olmaması ise O'nun anlaşılmasını ve bilinmesini engellemektedir. Bu durumda Tanrı'yı bilebilmek için cevher, fiil ve hal

durumunda olan ruhanilerin aracılığına ihtiyaç duyulmaktadır. Buna karşılık Mutezile ise Tanrı'nın varlığından ayrı sıfatların varlığını kabul etmenin, Tanrı'nın zatında çokluğa neden olacağını iddia etmektedir. Mutezile Kelâmcıları, insan aklının Tanrı'yı bilme hususunda yetkin olduğunu kabul ettiklerinden dolayı araçlara gerek duymazlar (Altunya, 2006: 360).

Felsefenin kelama olumsuz etkilerini onu dinin temel çizgisinden kaydırma çabalarını çeşitli araştırmalarla görebiliyoruz; fakat ünlü İslam düşününü Kindi felsefeyle dinin bağdaştırılabileceğini ve kelamın da felsefeden yararlanabileceğini ispatlamıştı. Kindi, Yunan kültürü ve felsefî ilimleri çok iyi bilen bir filozoftu. Bunları tercüme ederek İslam dünyasına kazandırdı. İlim ve hikmetin millet ve coğrafyasına bakmaksızın peşine düşerek; gerçeğin bilinmesine gayret gösteren herkesi takdir etti. Uzlaştırıcı bir kişilik sergiledi. Felsefe ile dinin uzlaştırılabileceğini örnekleri ile gösterdi. Bununla birlikte o, bu iki disiplinin mahiyetleri arasındaki farka da dikkat çekti. Allah'ın özel himayesine sahip olan peygamberliğin her zaman üstün ve önce geldiklerini kabul etti. Âlemin yaratılması, ahiret, nübüvvet, Allah'ın birliği konularında felsefe ve mantık ölçülerini kullanmakla birlikte Kur'an'ın çizgisine sadık kaldı. İslam Filozoflarından bazıları gibi inanç konularında felsefî tesirler altında kalmadı. Kuran'ın akli ve felsefî olarak yorumlanabileceğini savundu. Böylece Kindi, çağın kültürünü topyekûn reddetmek yerine, onu alarak vahiy kültürü ile uyuşan kısımlarından faydalanma cihetini tercih etmiş, bu özelliği ile de Kelamın felsefileşmesinde kilit isim olarak kabul edilmiştir (Kasar, 2006).

3.1.5. HARRAN OKULU'NUN TASAVVUFA ETKİSİ

İslam tasavvufunun kendine özgü yapısının Kuran ve Sünnet üzerine kurulu olduğu bilinmektedir. Ancak tasavvuf felsefesi, varlık ve bilgi probleminde Hz. Âdem'den Peygamberimize kadar devam eden, ilahi hikmet geleneğinden de nasibini almıştır. Özellikle başta İhvan-ı Safa olmak üzere, İslam Filozofları metafizik alandaki varlık ve bilgi nazariyesi hakkında bu gelenekten etkilenmişlerdir. İhvan-ı Safa, Farabi ve İbn Sina'nın, Yeni-Eflatunculuktan kaynaklanan sudur veya feyz nazariyesinin, tasavvufi düşünce üzerinde etkileri olduğu bilinmektedir. Bunların düşünceleri tasavvufi düşünce için önemli argümanlar içermektedir. Yeni-Eflatuncu akımın Antakya'ya daha sonraları da Harran'a intikalinden sonra ve Pisagor'un Harran'la temasları sonucu

Yeni- Eflatuncu düşüncenin en önemli ürünü olan feyz nazariyesinin Harran Okulu'ndan etkilenmesi İhvan-ı Safa, Farabi ve İbn Sina gibi düşünürleri de etkilemiştir. İbn Arabî gibi günümüze ciddi tesirler bırakan bir mutasavvıfın da düşüncelerinin arka planını izlediğimizde dolayısıyla da olsa bu etkileri görmüş olmamız doğaldır. Ve bu etki onun düşüncelerinin “gayr-ı İslamî” olduğu anlamına gelmez; çünkü “Hikmet müminin yitik malıdır, bulduğu yerde onu sahiplenir” şeklindeki hadis de bilginin evrensel olduğunu göstermektedir. Önemli olan bilgiyi alıp kendi düşüncesi için kullanarak sistem kurabilmektir. İbn Arabî de bu hususta gerekli bilgileri toparlayarak “ekletik” bir tavırla günümüzde yalnız İslam toplumunun değil aynı zamanda tüm dünyanın dikkatini çekmiştir. (Altıparmak, 2006).

Kuran genel olarak “İslam” kavramından bütün ilahi dinleri anlar. İşte bu evrensel yapı, değişik birçok argümanın İslam dünyası içinde eritilmesini ve özel anlamıyla İslam'ın daha önceki değişik düşünceleri, sufi düşünceleri ifade etmek için kullanılmasını mümkün hale getirmektedir. Getirmiş olduğu mesajlar çağlar ötesine gider ve bizi ilk Peygamberle tanıştırır. İlk Peygamberin sunduğu mesajlar ile Peygamberimizin sunduğu mesajlar aynı kaynaktan gelmektedir. Ancak İslam nasıl günümüzün bilgi seviyesi ile tanışmışsa, diğer ilahi dinler de aynı şeyi yaşamış ve o dönemlerin bilgi birikimi ile tanışmıştır. Bu tür bir yaklaşım bizim dinimizi evrensel kılan dinamizmi kendi içinde yaşattığını göstermektedir.

O halde İbn Arabî'nin İslam öncesi ilahi dinlerin izlerini taşıyan ve dolayısıyla da İslami olan her düşünceden istifade etmesi kadar doğal bir şey olamaz. Bu, gerek İslam filozofları ve gerekse günümüz insanları için de geçerlidir. Dolayısıyla bu etkileşim sonucu İbn Arabî, ilahi hikmet çizgisini takip edip, kendisinden önceki düşüncelerden etkilenecek kendi sistemini kurmuştur. Bu nedenle de İbn Arabî, İhvan-ı Safa, Farabi ve İbn Sina'dan etkilenmiş, dolayısıyla Harran mektebinden de kendi sistemi için gerekli malzemeyi almıştır.

Yine İşrakiliğin de Harran Mektebinden etkilendiğini söyleyebiliriz. Yeni-Eflatunculuğun Antakya, Harran ve daha sonra İran'a intikallerinden başka İran'ın da Harran'ı etkilediği aşikârdır. İbn Sina Meşriki felsefeyi ihdas ederken dinî bir kaygı yaşamaktaydı. Bu felsefeyi ise bilindiği üzere İşrakî düşünce üzerinde etkili olduğunu belirtebiliriz. Özellikle Harran'daki gök cisimlerinin nuranî (ruhanî) oldukları

düşüncesi İşrakîliğin epistemolojik bilgi ayağını oluşturduğunu ve İşrakîlerdeki müşahedelerin bu düşünce ile ilgilendirilebileceğini rahatlıkla belirtebiliriz. Özet olarak Harran mektebinin, varlık mertebeleri ve epistemolojik bilgi alışverişinde Tasavvuf düşüncesi üzerindeki dolaylı etkilerinden bahsetmemiz mümkündür (Altıparmak, 2006).

3.1.6. HARRAN OKULUNUN İSLAM HUKUKUNA ETKİSİ

Kur'ân-ı Kerim'in yazılmasında, okunmasında ve anlaşılmasında, Müslümanların Kutsal Kitaplarının yazılmasında Süryânîler ile başlayan etkilenme süreci, yine Kur'ân-ı Kerim'in okuması ve anlaşılmasında da bu Süryânîler'e başvurulmasıyla devam etmiştir. Ancak, bu son başvuruda, kendilerine sunulan araç, onları şekillendirerek kendilerinden uzaklaştırmıştır. İşte bu araç Aristo Mantığı'dır. Bununla Kur'ân-ı Kerim'i doğru okumak için Arap Grameri'ni; doğru anlamak için de, Usûlu'l-Fıkıh'ı, yani İslâm Hukuk Usûlü'nü oluşturmuşlardır.

İslâm Tarihi içinde, Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunması ve doğru anlaşılması için başvurulan aracın şekillendirme etkisinin farkında olan bilinçler, zaman zaman karşı çıkışlarda bulunmuşlar ve bunu ortaya konulan ürünlerde, yani Arap Grameri'nde ve Usûlu'l-Fıkıh'ta, dilleri olan Arapçaları ve kendilerine inen vahiyleri ile bunların uyumsuzluklarını göstermeye çalışmışlardır. Bir karşı çıkış örneği olarak, Arap Gramerinde Kûfe Ekolü'nün tutumu, Usûlu'l-Fıkıh'ta da, Şâfiî (ö. 204 h./ 819 m.)'nin er-Risâle telifiyle başlayıp, Davud el-İsfehânî (ö. 269 h./ 883 m.) ile devam eden ve İbn Hazım (ö. 456 h./ 1063 m.) ile zirveye ulaşan Lafızcı (Literalist) Usûl, tarihteki adıyla Zâhirî Usûlü verilebilir. Ancak bu karşı çıkışların çok etkili olduğu söylenemez (Güler, 2006).

İşte bugün, zamanında defolu olduğu gösterildiği halde tarih içindeki aktarım sürecinde tenzih ve takdise uğrayıp elimize mukaddes olarak verilen İslâmî ilimlerden Usûlul-Fıkıhın, artık bu mukaddesliğinin Kurandan değil, Aristo'dan geldiği gerçeğiyle karşı karşıyayız. Bu, yeni bir bilgi değildir; ancak bunu bugün söylemek, bu mukaddes değer karşısında zor ve yenidir. Bu bakımdan eğer Müslümanlar, kendilerine gelen vahiyi anlamada bir tıkanıklık yaşıyorlarsa, artık bu Fıkıh Usûlü'nü kullanmayıp, yeni bir Fıkıh Usûlü ortaya koyabilirler. Böylelikle Kur'ân-ı Kerim'e

değil, Aristo'ya karşı çıkmış olurlar. Bilindiği gibi, Avrupa da, Ortaçağ karanlığından Aristo'ya karşı çıkararak aydınlanmıştır (Güler, 2006: 325).

3.2. HARRANLI ÂLİMLERDEN ETKİLENEN BİLGİN VE DÜŞÜNÜRLER

Bu bölümde Harranlı olmayan ancak Harranlı bilgin ve düşünürlerden ders alan, ya da etkilenen; gerek dünya bilim ve felsefesinde, gerekse İslam düşünce ve biliminin oluşma ve gelişmesinde önemli katkıları olan bazı filozof ve bilginlerden bahsedeceğiz. Bu filozof ve düşünürlerden bazıları Harranlı hocalardan ders almış bazıları da onların düşüncelerinden doğrudan etkilenmiştir.

3.2.1. İBN TEYMIYYE(1263/1327)

661/1263 yılında Harran'da doğmuş olan âlim Hanbelî mezhebine mensuptur. Tam adı, Şeyhülislam Takiyyüddin Ebu'l Abbas Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye el Harranidir. Moğolların Harran'a baskıları üzerine ailesiyle birlikte 667/1269 yılında Şam'a yerleşmiştir (Kurtoğlu, 2006). Âlim bir aileden geldiğinden ilk eğitimini babasından almış, daha sonra Hadis, Tefsir, Fıkıh, dil ve birçok alanlarda ilmini ilerletmiştir. İbn Teymiyye'nin ilim hayatı çok parlak geçtiğinden eserlerinin sayısının beş yüze vardığı ifade edilmektedir.

İbn Teymiyye 682 yılında babasının ölümü üzerine hocalığa başlamış, Şam'da Camii Kebir de Cuma günleri tefsir dersleri vermiştir. 691 yılında 30 yaşında iken hacca gitmiş, birçok fikri çatışma içinde bulunmuş ve fikirleri yüzünden zindanlarda yatmıştır. Dönemine göre çok ileri fikirler öne süren düşünürün bu yüzden fetva vermesi yasaklanmıştır. İbn Teymiyye'nin çok büyük bir ilmi birikimi olmasının ardında yaşadığı döneminin şartlarının etkisi göz ardı edilemez. Zira Hıristiyanlar tarafından bu dönemde Endülüs'ten sürülen Müslüman âlimler ve Moğol istilasıyla Bağdat'tan Mısır'a göç eden ilim adamlarının oluşturduğu entelektüel ortam İbn Teymiyye'nin yetişmesinde büyük rol oynamıştır. İbn Teymiyye, döneminin biat ve hurafelerine cesurca karşı çıkmış bu yüzden birçok eleştiriye maruz kalmıştır. O, rasyonalistlere karşı çıkarak dini emir ve yasaklar ile ilgili tek güvenilir ve geçerli kaynak olarak Kur'an ve sünneti görmektedir. Ona göre bu iki kaynak dışında kalarak dini emir ve yasakları yorumlamak onları asli konumlarından uzaklaştırmaktır (Sarıkavak, 1997).

728 yılında 67 yaşında iken Şam'da vefat eden düşünürün eserlerinden bazıları şunlardır: Kırk Hadis, Ehadis-ül Kussas, Risalet-ül Ubudiyye. Eserleri günümüzde halen güncelliğini koruyan İbn Teymiyye'nin külliyeti Türkçeye çevrilmiş yayınlanmıştır.

3.2.2. EL-KİNDİ:

Ebu Yusuf Yakub b. İshak el-Kindi, Basra'da doğmuştur (Sarıkavak, 1997). Daha sonra ilim tahsil etmek için Bağdat'a gitmiş, burada pek çok bilim dalıyla; tıp, felsefe, matematik, mantık, hendese, astronomi, astroloji, sayılar, musiki, fizik özellikle optik, coğrafya gibi bütün Gerek bilim ve felsefesiyle uğraşmış, bu bilimlerle ilgili çeviriler yapmış ve onlardaki izahı zor pek çok konuya açıklık getirmiştir.

İlk Müslüman Arap filozofu ve İslam felsefesinin babası olarak nitelenen el-Kindi'nin İslam düşünce tarihi içerisindeki yeri çok önemlidir. Sahip olduğu düşünce sisteminde astrolojiye yer veren Kindi, onu bir bilim olarak değerlendirir. Düşünür eserlerinde münecimler, hakiki ve sahte münecimler diye ikiye ayırır ve bu eserlerinde güneş ve ay tutulmalarından, gezegenlerden, semavi ve meteorolojik olaylardan ve tüm kehanet çeşitlerinden bahseder (Sarıkavak, 1997). Kindi, bu konularda İslam âleminin yaşayan ve yıldızlara tapan son dönem Harrani grubun astrolojik ve felsefi kaynaklarına müracaat etmekte ve onların inançlarına alaka duymaktadır; hatta Kindi'nin Onların bazı görüşlerini de benimsemiş olabileceği ifade edilmektedir. Düşünürün Harran ile olan irtibatı sadece bunlardan ibaret değildir.

Kindi'nin hocaları hakkında pek bilgiye rastlanmazken, Onun Huneyn ve Yuhanna ibn Masiveyh'in meclislerine devam ettiği, hatta bir keresinde tıp eğitimi veren Harranlı bir grup âlimin meclisine de katıldığı kaynaklar tarafından bildirilmektedir. Ayrıca Kindi'nin eserleri incelendiğinde Onun özellikle felsefi bilimler konusunda büyük oranda gayri Müslim bilgin ve filozofların etkisinde kaldığını görmekteyiz. Kindi halife el-Memun ve el-Mutasım dönemlerinde onlarla oldukça yakın ilişkiler kurmuş; hatta el-Memun Onu kendi kurduğu Beytül Hikme'nin başına getirmiştir. El-Mutasım ise oğlu Ahmet'in hocası tayin etmiştir (Sarıkavak, 1997).

Ruhun temizliği ve temizlenmesi ile ilgili teoriler, Pythagoras'dan beri gelen bir düşünce biçimidir. Düşünce tarihinde ise Pythagoras'la Hermes ruhun temizliği

konusunda benzer fikirlere sahiptirler. Yine bu iki isim birbirleriyle bir şekilde irtibatlandırılmaktadır. Dolayısıyla bu konuda Hermes'in takipçilerinin düşüncelerini kabul ve tasdik eden Kindi, büyük bir ihtimalle ruhun temizliği konusundaki fikrini de dolayısıyla Harranlılardan almıştır (Sarıkavak, 1997).

El-Fihrist'te İbn el-Nedim'in bildirdiğine göre Kindi "Sokrates'le Harranlılar Arasında Ne Oldu?" adında bir araştırma ve inceleme kitabı yazmıştır. Bu eser Kindi'nin hem Harranlılardan hem de Sokrates'ten etkilendiğini göstermektedir.

3.2.3. EBU BEKİR ZEKERİYA RAZİ (864 (?)-924-925 VEYA 933)

10. yüzyılın en büyük tıp otoritelerinden sayılan düşünür öncelikle Rey Hastanesinde daha sonra Bağdat Hastanesinde başhekimlik yapmıştır. Razi'nin tıp ile ilgili eserleri dışında pek çok eseri daha vardır. O tıbbın dışında matematik ve ona bağlı bilimler, felsefe, astroloji, kimya, mantık ve metafizik konularında da oldukça yetkindir.

Mesudi gibi bazı düşünce tarihçileri Razi'yi sahip olduğu beş ezeli prensip doktrini nedeniyle Harranlı Sabiilerle irtibatlandırmaktadır (Sarıkavak, 1997: 95). Bu beş ezeli prensip şunlardır: 1. Yaratıcı (Allah) 2. Evrensel Ruh (Ruh) 3. Mutlak zaman 4. Mutlak Mekân 5. İlk Madde (Madde)

Bu beş ezeli prensibi Harranlı Sabiiler de daha önce kabul etmişlerdir. Bu anlamda Razi'nin Harran kültür ve literatürünün devam ettiricilerinden biri olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Bu beş ezeli prensip anlayışı noktasında Razi'nin Harranlılardan etkilendiğini birçok klasik kaynak da bildirmektedir. Ayrıca dünyanın kaderi ve orjinini izah konusunda da Harranlılar, Razi üzerinde etkili olmuşlardır.

Diğer taraftan Fahreddin Razi ve el-Şehristani gibi bazı Müslüman düşünürler, Ebu Bekir Razi'nin beş ezeli prensip doktrininin kaynağını Harranlı Sabi düşünürlerine bağlamaktadırlar. Onlar bu konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadırlar: Razi felsefesini açıklarken Sabiiler tarafından kullanılan terimlerin aynısını genelde kullanmıştır. Bu durum, ilk Müslüman düşünürlerin çoğunda böyledir. Onlarda Harranlılar'a ait literatürden etkilenmiştir. Razi "Kelamı İlahi" adlı çalışmasında açıkça metafiziksel ilkeleri Harranlılardan aldığını itiraf etmektedir. Arıca O, Harranlı literatür ve kültüre dayanmanın yanında onun tutunmasını da sağlayanlardan biridir.

Razi'nin düşünce sisteminde sadece Harranlıların etkisi değil, aynı zamanda Aristo gibi Yunanlı filozoflarla presokratik döneme ait olan Pythagorasçı doktrinler ve Demokritos gibi filozofların da etkileri olmuştur. Bu filozofların aynı zamanda Harranlıların düşüncelerine de etki ettikleri görülmektedir. Bu düşünce birikimleri Harranlılar tarafından daha sonra gelecek olan bilim adamı ve filozoflara aktarılmıştır (Sarıkavak, 1997).

Birçok bakımdan gerek ilkçağ düşünürlerinden ve gerekse Harranlı Sabi düşünürlerden etkilenen Razi, onları tekrarlamakla kalmamış, onları aşmış ve birçok orijinal düşüncenin de sahibi olmuştur.

3.2.4. FARABİ:

870 yılında Türkmenistan'ın Horasan yöresindeki Farab şehrinde doğan Farabi oldukça varlıklı sayılan bir aile içinde büyümüş, tahsil hayatının çoğunu Bağdat ve Harran'da geçirmiştir. Arapçayı Bağdat'ta öğrenen Farabi'nin, bu konudaki Arapça gramer hocası Ebu Bekir İbn el-Serrac dır. Onun felsefe ve mantıkla ilgili görüş ve düşünceleri üzerinde etkili olan hocaları arasında ise oldukça enteresan isimler vardır. Bunlardan bazıları: Yuhanna İbn Haylan, Ebu Bişr Metta ve İbn Yunustur. Bunlardan Ebu Bişr Metta Farabi'nin Bağdat'taki, Yuhanna İbn Haylan ise Harran'daki hocalarıdır (Sarıkavak, 1997: 98).

Farabi, Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde zaman zaman İslam dünyasının çeşitli bilim ve kültür merkezlerine, özellikle Mısır, Şam, Halep ve Harran gibi merkezlere seyahatler yapmıştır. O, devrinde felsefi faaliyetlerin yoğun olduğu Harran'a gitmiş ve orada bulunduğu süre içerisinde eğitimini tamamlamış, İbn Haylan'dan "Kitab el-Burhan"ı okumuştur. Ancak Farabi eserlerinin büyük bir kısmını Bağdat'ta yazmıştır.

Farabi eğitimi süresince gerek felsefenin tüm alanları ve gerekse diğer bilimler ve dini bilimlerle ilgili akademik çalışmalarını devam ettirmiştir. O, Yuhanna İbn Haylan el-Harrani'den ders aldığı sırada hem matematik ve edebiyat konularını, hem de Hıristiyan Ortaçağında okutulan Trivium ve Quadrivium derslerini severek öğrenmiştir (Sarıkavak, 1997: 100). Farabi'nin Yuhanna İbn Haylan'dan aldığı mantık derslerinin Onun ilmi şahsiyeti üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Yaptığı bilimsel faaliyetler

sonucu Yunan felsefe ve mantığının İslam dünyasına girişine sağladığı katkıdan dolayı Farabi'ye "Muallim-i Sani" unvanı verilmiştir.

3.2.5. İHVAN-I SAFA (X. Yüzyılın II. Yarısı)

Radikal fikirlere sahip filozof ve düşünürler topluluğudur. Kendilerine Basra'yı merkez yapan bu cemaat, hür düşüncenin baskıya uğradığı bir dönemde yaşamıştır.

Bu grup özellikle felsefi ve matematik anlayışları açısından Pythagoras'dan, Pythagorasçı düşünürlerden ve Harranlı Sabilerin exotic Paganisminden de etkilenmişlerdir. Sabiilerden aldıkları tesirin önemli bir işareti ise Onların ontolojik sayı anlayışlarıdır. İhvan-ı Safa'nın Harranlılardan özellikle sayılar konusunda etkilenmiş olmalarıyla ilgili kaynaklarda oldukça önemli atıflar vardır. Bunun en açık delili ise Harranlıların sayılara yüklediği önemli esrarengiz güçlerin İhvan grubunda da görülmesidir.

İnsanlık düşünce tarihinde bazı dini ve dini olmayan mezhepler sayıları temel almışlardır. Bunlardan Pythagorasçılar, her sayıyı düşüncelerinin temeline koydukları gibi, Yahudiler ise yedi sayısını akidelerinin temeli sayarlar. Harranlılarda beş sayısını inançlarının temeline koyarlar (Sarıkavak, 1997).

İhvan-ı Safa da sayılar ilmine büyük önem vermiştir. Onlara göre varlıkların tabiatı (aslı) sayıların tabiatına bağlıdır. İhvan için sayı ilmi, bütün bilimlerin temeli, girişi, bilginin kaynağı, hikmetin esasıdır; bu ilim, diğer bilimlerin kralı gibidir. Onların bu sayılar ve semboller konusunda özellikle Pythagoras ve ondan etkilenen Cabir b. Hayyan'dan etkilendiklerinde şüphe yoktur. İhvan risalelerinde özellikle sayıları tabiatı anlamada bir anahtar kabul ettiklerini, aritmetik ve geometrinin sembolik ve metafizik yorumları gibi konularda Pythagoras ve Pythagorasçı düşünürlerin takipçileri olduklarını belirtirler. Ve onlar Pythagoras'ı kendileriyle birçok bağları bulunan Harranlılardan biri olarak kabul ederler. Zira düşünce tarihinde Harranlılar ve Nusayriler "Yeni Pythagorasçılar" olarak da adlandırılmaktadırlar. Bu durum ise, onların Harranlılar ve Harrani bilginlerle irtibatını göstermektedir.

3.2.6. CABİR B. HAYYAN (722–776)

Kufe’de vefat etmiştir. Cafer es-Sadık’ın öğrencisi olan Cabir’e atfedilen eserlerdeki Pythagorasçı-Hermetik ilkeler, onun bu gelenekten gelen teorilerden de etkilendiğini göstermektedir (Sarıkavak, 1997). Ayrıca düşünürün eserlerinde Harran çevresi pagan ve Sabilerinin tartıştığı bazı metafizik konuları tekrar etmesi ve bu meseleleri izahta onlara dayanma çabaları, onun Harranla da irtibatını bize göstermektedir. Hatta düşünürün Harranlı olduğuna dair rivayetlerde mevcuttur. Bütün bunlar Onun Haranla bağlantısı olduğunu göstermektedir.

3.3. HARRAN OKULUNUN EVRENSEL KÜLTÜRE KATKISI

Medeniyetler tarihi incelendiğinde uygarlıklara ait değerlerin, su misali sürekli bir akış halinde oldukları görülmektedir. Bu akışkanlıkta medeniyetlerin birbirine olan etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Etkileşim, medeniyetlerin zenginleşmesini ve bir yönüyle de varlığının devamını sağlar. Etkileşimin en önemli ayrıntısı ise dışarıdan alınanı “yeniden yorumlayarak” özümsemek, onu kendi bünyesine adapte etmektir.

Şimdi Harran Okulunu bu etkileşim ışığında ele almaya çalışalım:

Tarihsel Arka Plan

Tarihi kaynaklara göre Helenistik gelişiminden sonra Yunan kültürünü Süryanice, Kıpti’ce, Aramca, Farsça konuşan Doğulu kavimler arasında evrensel bir gelişim seyri içinde yayıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Helenizm’in Yunanca konuşan dünyanın dışındaki kavimlere ulaşması, buralarda gerçekten köklü değişikliklere sebep olmuştur. Bu süreç ile birlikte teşekkül eden kültürel atmosfer gerek İslam ve gerekse Avrupa kültürel şartlarının gelişiminde de önemli bir etkileme payına sahiptir. Bu kültürel atmosferin daha iyi idrak edilmesi için iki okuldan söz etmek gerekir.

1-İskenderiye Okulu

Makedonya tahtına Büyük İskender’in geçmesi ile imparatorluk toprakları doğuda Hindistan’a kadar uzanmış ve Yunan kültürünün etkilerini oralara ulaştırmıştır. Mısırda kurulan liman şehri İskenderiye’ye bir müze ve bir kütüphane kurulmuş böylece burası Helenistik kültürün merkezi haline gelmiş ve bu özelliğini yedi yüzyıl boyunca devam ettirmiştir.

Bu dönemde Harran'a, Yeni Platoncu filozoflar gelerek, burayı felsefi tartışmaların yapıldığı bir merkez haline getirmişlerdir. Harranlılar ise, konuştukları Süryanice'nin yanında Yunancaya da rağbet etmişler ve bu durum, Harranlıların Yunan düşüncesiyle karşılaşmalarını ve Helenistik bir yapının ortaya çıkmasını, en önemlisi de Harran'da dini ve felsefi konuların tartışıldığı bir okulun kurulmasını sağlamıştır. İskenderiye Okulu özellikle matematik, tıp ve astronomi alanında önemli gelişmelere imza atmıştır.

İskenderiye, fetih ve istila gibi sebeplerle kültürel merkez olma özelliğini kaybetmiş, bilim adamları ve yazarlarında götördükleri el yazma eserlerin şehri terk etmesiyle merkez olma özelliğini Antakya Okuluna bırakmıştır.

2-Antakya Okulu

Antakya'da Malcuhion tarafından M.S.270 yılında teolojik bir okulun kurulduğu ve buranın ilmi, tarihi ve etimolojik açıklamalara dayanarak İskenderiye İlahiyat okulunun sembolik açıklamalarına karşı çıkan ve adeta onunla rekabete giren bir okul olduğu bilinmektedir. Ancak bu okul, içinde tedrisat yapılan yer olmayıp, kitaplarla fikirlerini neşreden, dini inançlarını yayan ve bunları felsefi delillerle savunan bir Hıristiyan bilginler topluluğudur (Atalay, 2006: 226).

Mezhep çatışmaları sebebiyle hocaların ve temsilcilerinin çoğu Urfa okuluna ve Harran'a göç etmişlerdir.

3. Harran Okulu

Harran, Yunan, Roma, Hıristiyanlık ve İslama tanıklık etmiş ender merkezlerden birisidir. Tarihi haberlere göre İskender döneminde Makedonyalı birçok insan bu şehre yerleşmiştir. Hıristiyanlık döneminde ise buraya Süryaniler yerleşmişlerdir. Bir dönem Hıristiyan olmak istemeyen insanların toplandıkları bir merkez olan Harran, Müslümanların 639 yılında fethi ve daha sonra Ömer b. Abdülaziz'in burayı ilmi araştırmaların yapıldığı bir merkez ilan etmesi ve biri Harranlı diğeri de Mervli iki öğrencinin İskenderiye Okulu'nun bir devamı olan Antakya Okulu'nu Harran'a taşımasıyla daha da güçlenmiştir. Ömer b. Abdülaziz hilafete geçtiğinde, ilmi bütün ülkeye yaymayı amaçlamış ve bu amaca yönelik olarak Antakya ve Harran'ı ilmi araştırmaların yapıldığı bir merkez haline getirmiştir. Emevi halifelerinden Mervan

(744–750) da bir ara devletin idare merkezini Harran’a taşımış ve Harran böylece İslam devletinin başkenti olduğu için kültürel ve jeopolitik bir öneme sahip olmuştur.

Harranlı âlimler; özellikle 7. ve 8. yüzyıllarda antikçağdan arda kalan bilim ve felsefi eserleri Arapçaya tercüme edilmeye başlandığında, sahip olunan birikim ve tercüme ile bu intikal sürecinde aktif olarak yer almışlardır. Emeviler döneminde bir nevi amatörce başlayan tercüme hareketleri akli ilimlere oldukça önem atfeden Abbasiler dönemiyle birlikte daha hızlı, etkin, sistematik, kuramsal ve bilimsel bir proje olarak sürdürülmüştür. Abbasilerin ikinci halifesi Mansur Roma imparatoruna elçiler göndererek ondan Öklides’in kitaplarını istetmiş ve bu faaliyetler Harun er-Reşit döneminde gerçekleşmiştir. O bu işin intizamlı olarak devam etmesi için içinde büyük bir kütüphanesi olan ve devlet tarafından desteklenen bir müessese kurulması emrini vermiştir. Bu müessesenin adı “Darul Hikme” veya “Beytül Hikme” olarak bilinmektedir. Ancak bu müessesenin geliştirilmesi halife Memun’a nasip olmuştur (Ekinci, 2006). Halife Memun döneminde Beytül Hikme, Yunanlıların felsefe ve ilmi eserlerini Arapçaya tercüme eden sayısızca âlim ve mütercimi barındırmakla buradaki çalışmalar zirveye ulaşmıştır. Sabit b. Kurra’nın da Bağdat’a gelmesi ile Harranlı Sabiiler’in Bağdat’a bir göçü başlamış ve bu Sabiiler yaklaşık iki asır Abbasi halifeliğinin sarayında en nüfuzlu konumlarda ilmi çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Onlar vasıtasıyla İslam dünyasına Yunan matematiği, astronomi ve tıbbi intikal etmiştir. Anlaşılması en zor ve teknik bilgi gerektiren eserler Harranlı Sabii bilginlerin tercüme, şerh ve tefsirleri ile anlaşılır hale gelmiştir. Onlar sadece nakilci değil, “âlim-mütercimler” olarak aynı zamanda özgün çalışmalar ve eserler de yazmışlardır. Başta Sabit b. Kurra’nın çalışmaları olmak üzere modern bilimin doğuşundan önce, gerek Doğuda, gerekse Batıda yazdıkları eserler ve çevirileri dikkatle okunmuş ve geliştirilmiş, uzun yıllar Müslüman dünyada okunduğu gibi, 12. yüzyılda Batıya da tercüme edilmiştir. Bugün asıları kaybolmuş pek çok Yunanca eser onların Arapça çevirileri ile günümüze kadar gelebilmişlerdir. En önemlisi de Müslüman inancına taban tabana zıt Pagan dinine mensup olmalarına rağmen Müslüman toplumun içinde rahat bir şekilde ilmi çalışmalarını sürdürebilmişler ve ilim ve düşünce dünyasına çok önemli katkılar sağlamışlardır. Sonuç olarak Harranlı Sabiiler insanlığın geliştirdiği bilimsel ve felsefi mirası kesintiye uğratmadan yüzyıllarca geliştirerek tartışmışlardır.

Harran Okulu'nun komşu okullara göre üç önemli özellik arz ettiğini görmekteyiz

a-Bilim ve Düşünce İnşa Etmesi

Tefsir hadis gibi ilimler israiliyattan nasıl etkilendilerse, dini felsefe de Harran'ın dini felsefesinden o kadar etkilenmiştir. Mesela Farabi'nin "Feyz Nazariyesi"nden tutun da İbn Sina'nın Meşriki Hikmetine İhvanu Safanın "Nebevi İslami Şeriat" ilkesinden Şiannın özellikle de İsmaililer'in "Ledünni Hikmet" esasına, oradan Razi'nin "Beş Kadim, ruhun ve gezegenlerin ruhaniliği" gibi düşüncelerine varıncaya kadar İslam kültürünün geniş bir yelpazesinde Harran'ın derin izleri açıkça izlenmektedir. Bütün bunlar Harran'ın güçlü ve etkileyici bir yapıya sahip olduğunun açık göstergeleridir. Evrensel kültür başkentlerinden biri olarak tanımlanmış olan Harran'ın bu etkileme gücü Farabi gibi devleri bile mekânına çekecek bir cazibeye ulaşmıştır.

Harran özellikle tıp, matematik ve astronomi başta olmak üzere birçok alanda çevre okullardan oldukça ileri bir bilimsel kaliteye sahipti. Mesela İbn Nedim (aletler ve kullanımları hakkındaki bir kelim) diye bir başlık hakkında usturlab hakkında bilgi verirken bunu ilk kullanan kişinin Batlamyus olduğunu, ancak bu tür astronomik aletlerin ilk kez Haranda kullanıldığını, daha sonra çeşitlenerek diğer yerlere yayıldığını söyler. Aynı devirlerde Kura b. Kanuta el Harrani'nin bir dünya haritası yapmış olduğu da bilinmektedir (Atalay, 2006).

b. Kültürel Mirası Koruması ve Aktarması:

M.S. 415 yılında Ortodoks resmi Hıristiyanlığı savunmak gerekçesiyle İskenderiye Piskoposu Cyrilin kışkırtması ile meydana gelen hadiselerden sonra İskenderiye mirası Antakya'ya bir süre sonra da Harran'a ulaşmıştı. Demek ki, binlerce yıllık bu devasa kültürel mirası ortaçağ Avrupa'sında yeniden canlanarak günümüze dek varlığını sürdürecektir şekilde İslama teslim eden halka Harandır. O halde Harran'ın Yunan ve Mezopotamya kadim kültürlerinin en önemli taşıyıcı halkası olduğu söylenebilir.

Medeniyetlerin kendi varlıklarını sürdürmeleri ve yeni inşa halindeki medeniyetlerin ise güçlü kanallar bularak beslenmeleri açısından tercümenin rolü ne kadar kilit bir öneme sahip ise, mütercimlerin yeterliliği de o kadar önemlidir. Bu anlamda Yunan ve Mezopotamya mirasının Arapçaya taşınmasında Harranlı mütercimlerin oldukça farklı ve tartışılmaz bir üstünlükleri vardır. Harranlı mütercimlerin gerek kaynak ve gerekse

hedef dillere olan hâkimiyetlerinin yanı sıra bu bilimsel disiplinlere ilişkin derin vukufiyetleri onları bu intikal konusunda vazgeçilmez kılmıştır.

c. Kùltürleri Uzlaştırma İmkânına Sahip Olması

Harran'ın dini ve fikri yapısı kozmopolit bir karakter arz eder. Harran'da Hıristiyan ve Zerdüş okullarının yanı sıra bir tane de putperest okulundan bahsedilir. Bu okulların dini ihtiyaçlara cevap vermek üzere inşa edildiği, dolayısıyla da bu şehirde farklı dinlere mensup cemaatlerin bir arada yaşadıkları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Harran da Yunan putperestliği, Hıristiyanlık, Zerdüşlük dinin yanı sıra eski Babil dinleri, Hermetik ve Gnostik gibi kadim kùltürlere mensup insanlardan oluşan çoğulcu bir dinsel yapıdan söz edebiliriz. Muhtemelen bu çoğulcu yapı farklılıkların birbirine tahammül etme veya birlikte yaşama kùltürünü geliştiren, ötekine yaşama alanı oluşturun bir fonksiyon icra etmiştir.

3.4. EĞİTİM TARİHİ AÇISINDAN HARRAN OKULU

İslamiyet'ten önce felsefi bir okul olarak var olan Harran Okulu İslamiyet'ten sonra da bu özelliğini devam ettirmiştir. İskenderiye ve Antakya okulundan etkilenen Harran okulundaki Hermetik anlayış İslam dünyasına bu okuldan yayılmıştır.

Harran okulunun İslam dünyasına eğitim açasından en önemli katkısı yetiştirdiği âlimler olmuştur. Bunların en başında Sabit b. Kurra gelmektedir. Harran'da yetişen bu âlim, özellikle tıp alanında ismini duyurmuştur.

Harran topraklarının Müslümanlar tarafından fethi ile burada yetişen bilim adamları arasında Müslüman âlimler de olmuştur. Astronomi çalışmaları ile ünlü Battani'yi ve matematik alanında ün yapmış İbn Zehrun'u buna örnek verebiliriz.

Yetiştirdiği bilim adamlarının yanında etkilediği birçok bilim adamı da sayabiliriz. Bu etkilenmeler, bilim adamlarının eserlerinden hareketle ortaya konmaktadır. Etkilenen bilim adamlarının da önde gelenleri İbn Sina, İbn Teymiyye, Kindi'dir. Daha birçok felsefeci ve sufinin bu okuldan etkilendiğini söyleyebiliriz.

Harran Okulu tercüme faaliyetleri ile kùltürlerin birbirini etkilemelerinde de etkili olmuştur. Gerek tercüme edilen Yunan kùltürü gerek tercüme edenlerinin kendi inanç ve anlayışları tercüme faaliyetleriyle İslam kùltürünü direk ve dolaylı olarak

etkilemiştir. Sadece kavramların kullanımına bakarak bu etkilenmenin boyutunu rahatlıkla anlayabiliriz.

Harran okulundaki Müslüman öğrencilerin eğitiminde görevli olan hocaların arasında Sabii, Hıristiyan ve Zerdüştî hocaların olması ve bu hocaların dersleri Arapça olarak anlatmaları kendi düşüncelerini eğitim yolu ile aktarmalarına vesile olmuştur. Bu da etkilenmenin bir başka boyutudur.

Çevresindeki okullara nazaran köklü bir geçmişe sahip olan okulun cazibe merkezi olmasının altında bu gibi sebepler yatmaktadır. Uzun süre varlığını devam ettiren bu okul Moğol istilası ile tarih sahnesindeki rolünü kaybetmiştir.

SONUÇ

Dünya kültür tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Harran 2000 yıllık yazılı tarihiyle kadim bir geçmişe sahiptir.

Tarih boyunca birçok din ve milletten insanın bir arada yaşadığı bu şehir birçok anlamda merkez olma özelliğine sahiptir.

Harran günümüzde popüler bir konu olan çoğulculuğun gerçek anlamda yaşandığı bir şehir olmuştur. Bu yönüyle günümüze ışık tutmakta dünyaya örnek olmaktadır.

Harran eski dönemlerde yaşamış ve izleri günümüze kadar gelmiş birçok dine ve kültüre merkezlik etmiştir. Birçok devletin hâkimiyeti altına girmiş, istilalar yağmalar yaşamıştır. Devletler tarafından her zaman istenen bir şehir olmuştur. Araştırmalara bakıldığında Harran'ın ticari, zirai, felsefi ve ilmi bir merkez olması, gözlerin her zaman Onun üzerinde olmasını sağlamıştır.

Biz bu araştırmamızda Harran'ın eğitim alanına etkilerini araştırmaya çalıştık. Daha çok Harran Okulu'nun yetiştirdiği âlimler ve etkilediği düşünürler üzerinde durduk.

Özellikle Harran Okulu çevresinde tezimizi şekillendirdik. Bu okulun yetiştirdiği ve etkilediği âlim ve düşünürlere baktığımızda, bu faaliyeti gerçekleştiren ilim yuvasının üst düzey bir eğitim verdiği gerçeği ile karşı karşıya kaldık. Bu eğitim faaliyetlerinin bütününe bilgisine sahip değiliz. Zira dönemin tüm kaynakları günümüze ulaşmamıştır. Biz de günümüze ulaştığı kadarıyla dönemi okumaya çalıştık.

Harran Okulu gerek İslam'dan önce gerek İslam'dan sonra bilim dünyasına önemli katkılar sağlamıştır. Biz çalışmamızda daha çok İslami dönem üzerinde yoğunlaştık, fakat ondan öncesine de göz atarak İslamiyeti etkileme yönlerini görme adına bilgi sahibi olmaya çalıştık.

Harran özellikle Emevi ve Abbasi dönemlerinde en parlak zamanlarını yaşamıştır zaten canlı olan ilmi hayat Abbasiler döneminde Yunancadan Arapçaya tercüme faaliyetleriyle zirve noktayı yakalamıştır. Bu dönemin öncesinde İskenderiye ve

Antakya Okulundan Harran'a yapılan göçler ünlü hocaların burada toplanmasını sağlamış ve şehre ilmi bir göç yaşanmıştır.

Harran Okulu'nda yapılan tercüme faaliyetleri düşünce ve fikir transferinde önemlidir. Bu tercüme faaliyetleri batı kültür ve medeniyetini direk ve dolaylı olarak etkilemiştir. Tercüme faaliyetlerinde fiili olarak var bulunan diğer dinlerden âlimler de bu etkilenmede önemli bir paya sahiptirler.

Tezimizin konusu eğitim olduğu için etkilenmenin eğitim boyutu üzerinde durduk genel anlamda İslami ilimlere baktığımızda tercüme faaliyetleri eşliğinde Harran Okulu'nun İslami ilimlere etkisini görmemiz mümkündür. Tercüme faaliyetlerinde kullanılan dil direk din diline de etki etmiştir. Literatür taramasıyla bu rahatlıkla görülebilmektedir. Bunun yanında Harran Okulu sayesinde Yunan felsefesi, Helenistik felsefe tefsire, kelama, hadise tasavvufa, İslam Hukuku'na yeni bir soluk getirmiştir. İlim dalları arasında farklı ekollerin çıkmasına vesile olmuştur. Tefsir alanında felsefi ve tasavvufi tefsirler Hadis alanında Hadis usulü, Kalam alanında Mutezileyi etkilemiş, tasavvuf alanında sudur ve feyz nazariyesiyle İbn Arabi ve İşariliğe etki etmiştir.

Harran okulu'nun bu ilimlerle beraber birçok ünlü düşünürü etkilediği görülmüştür. İbn Teymiye, Kindi, Razi, Farabi, İhvan-ı Safa, Cabir b. Hayyan bu düşünürler arasında öncelikli sayabileceklerimiz arasındadır. Bu isimlerin İslami ilimler içerisinde zirve yapmış isimler olması etkilenmenin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.

Tercüme faaliyetleri eşliğinde bilimsel faaliyetler de hızlı bir ivme kazanarak ilerlemiştir. Bazı alanlarda bilimsel ilkler yaşanmıştır. Özellikle matematik ve Astronomi alanlarında önemli bilimsel verilere ulaşılmıştır. Göze ait ilk ayrıntılı eserler bu dönemde verilmiştir. Huneyn b. İshak bu alanda önde gelen düşünürdür. Battani'ni kurduğu rasathane ile Astronomiye katkı sağlamıştır. Dönemin en önde gelen âlimlerinin başında ise Sabit b. Kurra gelmektedir. Çeşitli alanlarda 150'nin üzerinde eseri olan bu zat bilim tarihine ismini altın harflerle yazdırmıştır. Araştırmamızda gördüğümüz bir ilginç yön de erkeklerin yanında kadınların da ilmi faaliyetlerde isim yapmış olmalarıdır. Bu da bize toplumun yakaladığı üst seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir.

İslami dönem ve öncesinde Harran din, ırk, mezhep ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bugün dünyanın üzerinde konuşup durduğu fakat bir türlü uygulayamadığı “hoşgörü ve diyalog” ortamının örneği olması ve bunu yüzyıllar öncesinde başarmış olmasından dolayı önemli bir örnektir.

Çok kültürlü bir yaşam tarzı sebebiyle dünya mirası sayılan Harran’ın daha araştırılmaya değer birçok alanından bahsedilebilir. Bize göre özellikle eğitim sisteminin işlenişi, derslerin içeriği, eğitimin sosyal hayatla bağlantısı ve daha birçok konu aydınlatılmayı bekleyen konulardandır.

Bununla ilgili daha kapsamlı ve aydınlatıcı çalışmaların yapılması dileklerimle.

KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ, Ramazan (2006), “Harraniler’in Teolojisinde Tanrı Tasavvuru”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 124, Konya)
- ALTIPARMAK, Ö. Faruk (2006), “Harran Mektebinin Tasavvufi Düşünce Üzerindeki Etkileri”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 425–426, Konya).
- ALTUNYA, Hülya (2006), “Mutezile Kelamcılarının Din Dili Anlayışlarına Harran Okulu’nun Katkısı”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 360, Konya).
- ATALAY, Orhan (2006), “Evrensel Kültür Mirasının İnşa, İntikal ve İkbasında Harran’ın Rolü”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 226–228, Konya).
- AYDIN, İbrahim Hakkı (2006), “Farabi Örneğinde İslam Filozoflarına Harran Okulunun Etkisi”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 94–105, Konya).
- AZİMLİ, Mehmet (2006), “Bir Emevi Başkenti Harran”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 367, Konya).
- BAYRAKDAR, Mehmet (2006), “Battani ve Trigonometriye Katkıları”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 344, Konya).
- COŞKUN, İbrahim (2006), “Harran Piskoposu Teodor Ebu Kuranın Mutezile Kelamına Etkisi”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 352–354, Konya).

- ÇETİNKAYA, Bayram Ali (2006), “İslam Felsefesinin İlk İnşacıları Urfalı ve Harranlı Mütercimler”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 118–120, Konya)
- DİLEK, Mehmet (2006), “İlk Dönemlerde Harran’da Yetişmiş Hadis Bilginleri-Kütüb-i Sitte’de Rivayeti Bulunan Harrani Nisbesiyle Anılan Raviler”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 299–314, Konya).
- E.R. HAYES (2002), Doğu Batı Asur/ Süryanilerin Kurduğu Urfa Akademisi, Çev: Yaşar Günenç, *Yaba Yayınları*, İstanbul.
- Editörler: KÖKER, Ahmet Hulusi (1995), Harran Üniversitesinin Bilimsel Temelleri Harranlı Bilim Adamları, *Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları*, Kayseri, s. 5–60.
- EKİNCİ, Abdullah (2006), Ortaçağda Urfa (Efsane, Tarih, İnanç, İlim ve Felsefe Kenti), *Gazi Kitabevi Yayınları*, Ankara.
- EREN, Mehmet (2006), “Kütüb-i Sitte Müelliflerinin Harranlı Hocaları”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 281–293, Konya).
- EYİM, Ahmet (2006), “Harran’dan Modern Bilime Bir Köprü: el-Battani”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 339, Konya).
- GÜLER, Mehmet Nuri (2006), “İslam Hukuk Usulündeki Lafzi Yorumlamada Süryani Etkiler”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 325, Konya).
- GÜNDÜZ, Şinasi (1997), “Harran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- İNAN, Ahmet (2006), “Harran Okulunun Ana Görüşlerinin Tefsir Müdevvenatındaki İzdüşümleri Üzerine Bir Tetkik”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 265–277, Konya).
- KAHYA, Esin ve AYDIN, Ayten (2006), “Huneyn b. İshak”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 444, Konya).
- KARAKAŞ, Mahmut (1995), Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa’da Kültür ve Eğitim, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- KARAMAN, Hüseyin (2006), “Harran Okulu Ebu Bekir er-Razi’nin Felsefi Düşüncesine Kaynaklık Etmiş midir?”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 185, Konya).
- KASAR, Veysel (2006), “Harran Okulu Etkisiyle Felsefi Kelama Geçiş Sürecinde Kindi’nin Rolü”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s.370, Konya).
- KURTOĞLU, Mehmet (2006), Kültür Şehri Urfa (Şanlı Urfa Valiliği Sanat, Edebiyat ve Düşünce), *İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları*, Ankara.
- KURTOĞLU, Mehmet (2007), Hafızasını Arayan Şehir, *Tıla Yayınları*, Şanlıurfa.
- ÖZDOĞAN, M. Akif (2006), “Harran Okulu’nun Arap Dili ve Edebiyatına Katkısı”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. II, s. 252–254, Konya).
- SARIKAVAK, Kazım (1997), Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara.

SÖZEN, Kemal (2006), “Sinan b. Sabit’in Mükemmel Bir İnsan Tasavvuru”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 398, Konya).

Şanlı Urfa Belediyesi Tanıtım Broşürleri.

ŞEŞEN, Ramazan (1991), *Harran Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara.

T.C. Şanlı Urfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Broşürü, Uygarlıklar Şehri Harran.

TOKSÖZ, Hatice (2006), “Sabit b. Kura el-Harrani’nin Felekler Nazariyesi”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 388, Konya).

TORTUK, Bilgehan Bengü (2006), “Sinan b. Sabit’e Göre Hikmet ve Edebin Tazammunları”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 427, Konya).

ULUDAĞ, Süleyman (1997), “Harran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul.

UNAT, Yavuz (2006), “Battani ve Zic’i Sabi Adlı Astronomi Eseri”, Editör: BAKKAL, Ali, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şelale Matbaası, c. I, s. 367, Konya).

YÜCEL, Müslüm (2000), *İbrahim ve Harran Gizemi-Sin Mabedi ve Sabilik*, *Belge Yayınları*, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

1984’de Adıyaman’ın Gerger ilçesinde doğdu. 2000 yılında Adıyaman İmam Hatip Lisesinden, 2006 yılında da Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2006 yılında Sakarya Üniversitesinde Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünden Yüksek Lisansa başladı. “Erken Dönem Eğitim Tarihinde Harran Okulu” adlı tez konusunu çalıştı.